

NEJVYŠŠÍ
SOUD
ČESKÉ
REPUBLIKY

LXVII

ročník
2011

SBÍRKA SOUDNÍCH ROZHODNUTÍ A STANOVISEK

VÝBĚR Z ROZHODNUTÍ Evropského soudu pro lidská práva ve Strasbourgu

OBSAH:

Rozsudek Evropského soudu o stížnosti č. 44774/98

ve věci Leyla Sahin v. Turecko 2

EVROPSKÝ SOUD PRO LIDSKÁ PRÁVA
VELKÝ SENÁT
10. listopadu 2005
VĚC LEYLA SAHIN
(rozsudek ve věci Leyla Sahin v. Turecko)

Evropský soud pro lidská práva (dále jen „Soud“), zasedající jako Velký senát, který tvořili soudci L. Wildhaber, předseda, C.L. Rozakis, J.-P. Costa, B. Zupančič, R. Türmen, F. Tulkensová, C. Birsan, K. Jungwiert, V. Butkevych, N. Vajičová, M. Ugrekhelidze, A. Mularoniová, J. Borrego Borrego, E. Fura-Sandströmová, A. Gyulumyanová, E. Myjer, S.E. Jebens, a dále L. Early, zástupce tajemníka Velkého senátu, po projednání na neveřejném zasedání ve dnech 18. května a 5. října 2005, vynesl posledně uvedeného data následující rozsudek:

POSTUP

1. Případ měl svůj původ ve stížnosti (č. 44774/98) proti Turecké republice předložené Evropské komisi pro lidská práva (dále jen „Komise“) podle bývalého čl. 25 Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod (dále jen „Úmluva“) tureckou občankou Leyla Sahin (dále jen „stěžovatelka“) dne 21. července 1998.

2. Stěžovatelka byla zastoupena panem X. Magnée z bruselské advokátní komory a panem K. Berzegem z ankarské advokátní komory. Turecká vláda byla zastoupena panem M. Özmenem, zástupcem zmocněnce Vlády.

3. Stěžovatelka tvrdila, že byla porušena její práva a svobody garantované čl. 8, čl. 9, čl. 10 a čl. 14 Úmluvy a článkem 2 Protokolu č. 1 právní úpravou nošení islámské pokrývky hlavy v zařízeních pro vyšší vzdělání

4. Stížnost byla postoupena Soudu 1. listopadu 1998, kdy vstoupil v platnost Protokol č. 11 k Úmluvě (článek 5 § 2 Protokolu č. 11).

5. Stížnost byla přidělena čtvrté sekci Soudu (ustanovení 52 § 1 Jednacího řádu Soudu).

6. Rozhodnutím ze dne 2. července 2002 byla stížnost prohlášena za přípustnou senátem této sekce v následujícím složení: Sir Nicolas Bratza, předseda, M. Pellonpää, E. Palmová, R. Türmen, M. Fischbach, J. Casadevall, S. Pavlovschi, soudci, a M. O' Boyle, tajemník sekce.

7. Jednání o meritu věci (ustanovení 54 § 3 Jednacího řádu Soudu) se konalo veřejně v Paláci lidských práv ve Štrasburku dne 19. listopadu 2002.

8. Ve svém rozsudku ze dne 29. června 2004 (dále jen „rozsudek senátu“) senát jednohlasně konstatoval, že byl porušen čl. 9 Úmluvy, pokud jde o zákaz nošení pokrývky hlavy,

a že nevznikla žádná otázka podle čl. 8 a čl. 10, čl. 14 ve spojení s čl. 9 Úmluvy a článku 2 Protokolu č. 1.

9. Dne 27. září 2004 stěžovatelka požádala, aby byl případ postoupen Velkému senátu (čl. 43 Úmluvy).

10. Dne 10. listopadu 2004 rozhodl panel Velkého senátu její žádosti vyhovět (ustanovení 73 Jednacího řádu Soudu).

11. Složení Velkého senátu bylo stanoveno v souladu s čl. 7 § 2 a 3 Úmluvy a ustanovením 24 Jednacího řádu Soudu.

12. Stěžovatelka i Vláda předložily svá stanoviska k meritů věci.

13. Veřejné jednání se konalo v Paláci lidských práv ve Štrasburku dne 18. května 2002 (ustanovení 59 § 3 Jednacího řádu Soudu).

Před Soud předstoupili:

(a) za Vládu M. Özmen, zástupce zmocněnce Vlády, E. Iscan, rada, A. Emülerová, G. Akyüzová, D. Kilisliogluová, poradci;

(b) za stěžovatelku X. Magnée, K. Berzeg, rada.

Soud vyslechl řeči K. Berzega, M. Özmena a X. Magnée.

SKUTKOVÁ ZJIŠTĚNÍ

I. Okolnosti případu

14. Stěžovatelka se narodila v roce 1973 a od roku 1999 žije ve Vídni, když opustila Istanbul, aby pokračovala ve svých studiích medicíny na Fakultě medicíny na vídeňské univerzitě. Stěžovatelka pochází z rodiny, která tradičně praktikuje islám a pokládá za svou náboženskou povinnost nosit islámskou pokrývku hlavy.

A. Oběžník ze dne 23. února 1998

15. Dne 26. srpna 1997 stěžovatelka, tehdy již v pátém ročníku na Fakultě medicíny ve městě Bursa, se zapsala na Fakultu medicíny Cerrahpasa na univerzitě v Istanbulu. Stěžovatelka uvádí, že islámskou pokrývku hlavy nosila po čtyři roky, které strávila při studiu medicíny na universitě ve městě Bursa a pokračovala v tom až do února 1998.

16. Dne 23. února 1998 vydal vicekancléř univerzity v Istanbulu oběžník, v jehož relevantní části se uvádí toto:

„Na základě Ústavy, zákona a vyhlášek a v souladu s judikaturou Nejvyššího správního soudu a Evropské komise pro lidská práva a s resolucemi přijatými univerzitním správním výborem studentů, kteří mají „pokryté hlavy“ (kteří nosí islámskou pokrývku hlavy), a studentů (včetně zahraničních studentů) s plnovousy nesmějí být připuštěni na přednášky, kurzy či semináře. V důsledku toho nesmějí být jméno a číslo studenta s plnovousy nebo nosičů

islámskou pokrývkou hlavy uvedeny na seznamu registrovaných studentů. Avšak studenti, kteří trvají na účasti při seminářích a kteří vstoupí do auly, kde se přednáší, i když jejich jména nejsou na seznamu, musí být upozorněni na jejich situaci, a pokud odmítnou odejít, musí být poznamenána jejich jména a musí být informováni, že nejsou oprávněni se přednášek účastnit. Pokud odmítnou síň, kde se přednáší, opustit, zaznamená přednášející incident do zprávy, v níž bude vysvětleno, proč nebylo možné přednášku uskutečnit, a upozorní na incident univerzitní orgány jako na urgentní záležitost, aby mohla být přijata disciplinární opatření.“

17. Dne 12. března 1998, v souladu s výše zmíněným oběžníkem, byl stěžovatelce dohlížitelé nad zkouškami odepřen přístup k písemné zkoušce z onkologie, protože měla na hlavě islámskou pokrývkou. Dne 20. března 1998 odmítl sekretariát katedry ortopedické traumatologie dovolit, aby se zapsala, protože měla na hlavě islámskou pokrývkou. Dne 16. dubna 1998 jí byl zamítnut přístup na přednášku z neurologie a dne 10. června 1998 k písemné zkoušce z veřejného zdraví, opět ze stejného důvodu.

B. Žádost o vydání nařízení zrušujícího oběžník ze dne 23. února 1998

18. Dne 29. července 1998 stěžovatelka požádala o vydání nařízení zrušujícího oběžník ze dne 23. února 1998. Ve své písemné žádosti uvedla, že oběžník a jeho aplikace porušují její práva garantovaná články 8, 9 a 14 Úmluvy a článkem 2 Protokolu č.1 v tom, že pro oběžník neexistuje žádný zákonný podklad a že úřad vicekancléře nemá v této oblasti žádnou pravomoc.

19. Ve svém rozsudku ze dne 19. března 1999 Správní soud v Istanbulu žádost stěžovatelky zamítl a konstatoval, že na základě sekce 13(b) zákona o vyšším vzdělání (zákon č. 2547 – viz níže odstavec 52) má vicekancléř jako výkonný orgán univerzity pravomoc upravovat oblečení studentů za účelem udržení pořádku. Tuto pravomoc musí vykonávat v souladu s relevantní legislativou a s rozsudky Ústavního soudu a Nejvyššího správního soudu. S odvoláním na ustálenou judikaturu těchto soudů správní soud konstatoval, že ani platnou právní úpravu ani opatření přijatá vůči stěžovateli nelze pokládat za nezákonné.

20. Dne 19. dubna 2001 zamítl Nejvyšší správní soud stěžovatelčino dovolání.

C. Disciplinární opatření přijatá vůči stěžovateli

21. V květnu 1998 bylo zahájeno proti stěžovateli disciplinární řízení podle § 6 písm. a) pravidel pro disciplinární řízení proti studentům (viz níže odstavec 50) pro její nedodržování pravidel o oblékání.

22. Dne 26. května 1998, s ohledem na skutečnost, že stěžovatelka svým jednáním prokázala, že má v úmyslu pokračovat v nošení pokrývky hlavy na přednášky a/nebo semináře, prohlásil děkan fakulty, že její postoj nedodržování pravidel o oblékání se pro studenta nehodí. Proto jí děkan udělil varování.

23. Dne 15. února 1999 došlo k nedovolenému shromáždění před děkanátem lékařské fakulty Cerrahpasa na protest proti pravidlům o oblékání.

24. Dne 26. února 1999 zahájil děkan fakulty disciplinární řízení proti několika studentům, včetně stěžovatelky, za účast na shromáždění. Dne 13. dubna 1999, po vyslechnutí jejich zástupců, ji děkan suspendoval na jeden semestr ze studia, a to na základě článku 9 písm. j) pravidel pro disciplinární řízení proti studentům (viz níže odstavec 50).

25. Dne 10. června 1999 požádala stěžovatelka Správní soud v Istanbulu, aby nařídil zrušení rozhodnutí o jejím suspendování. Žádost byla zamítnuta 30. listopadu 1999 Správním soudem v Istanbulu s odůvodněním, že ve světle spisového materiálu a ustálené judikatury o daném předmětu nelze napadené opatření pokládat za nezákonné.

26. Poté, co dne 28. června 2000 vstoupil v platnost zákon č. 4584 (který upravoval amnestii pro studenty u trestů uložených za disciplinární přestupky a pro jakoukoli z toho vyplývající újmu), byla stěžovatelce udělena amnestie, kterou byla osvobozena ode všech trestů, jež jí byly uloženy, jakož i z toho vyplývající újmy.

27. Dne 28. září 2000 Nejvyšší správní soud konstatoval, že po přijetí zákona č. 4584 se stalo zbytečným přezkoumávat meritum stěžovatelčina dovolání proti rozsudku ze dne 30. listopadu 1999.

28. Mezitím, dne 16. září 1999, se vzdala stěžovatelka dalšího studia v Turecku a zapsala se na vídeňskou univerzitu, kde pokračovala ve svém univerzitním vzdělání.

II. RELEVANTNÍ PRÁVO A PRAXE

A. Ústava

29. Relevantní ustanovení Ústavy stanoví toto:

Článek 2

„Turecká republika je demokratický, sekulární (laický) a sociální stát spočívající na panství práva, který respektuje lidská práva v duchu sociálního míru, národní solidarity a spravedlnosti, hlásí se k nacionalismu Atatürka a opírá se o základní principy zakotvené v preambuli.“

Článek 4

„Nelze měnit či navrhopvat změny ustanovení článku 1 Ústavy, které stanoví, že stát je republikou, ustanovení článku 2 týkající se charakteristik republiky nebo ustanovení článku 3.“

Článek 10

„Všichni lidé jsou si před zákonem rovni bez rozdílu spočívajícím na jazyce, rase, barvě pleti, pohlaví, politickém názoru, filozofickém přesvědčení, náboženství, členství v náboženské sektě nebo jiných podobných důvodech.

Muži a ženy mají rovná práva. Stát přijme opatření k dosažení této rovnosti v praxi.

Žádný jednotlivec, rodina, skupina nebo třída nebudou privilegováni.

Státní orgány a správní úřady budou za všech okolností jednat v souladu s principem rovnosti před zákonem.“

Článek 13

„Základní práva a svobody mohou být omezeny pouze zákonem a z důvodů stanovených ve zvláštních ustanoveních Ústavy, vždy však za podmínky, že podstata takových práv a svobod musí zůstat nedotčena. Žádné takové omezení nesmí být v rozporu se zněním nebo duchem Ústavy nebo s požadavky demokratického, sekulárního sociálního pořádku a musí být v souladu s principem přiměřenosti.“

Článek 14

„Práva a svobody zakotvené v Ústavě nesmějí být vykonávány za účelem podryvání územní celistvosti státu, jednoty národy nebo demokratické a sekulární republiky založené na lidských právech.

Žádné ustanovení této Ústavy nelze vykládat tak, aby opravňovalo stát nebo jednotlivce k vykonávání aktivit zaměřených na zničení základních práv a svobod zakotvených v Ústavě nebo jejich omezení nad rámec dovolený Ústavou.

Tresty, jimž budou podléhat osoby vykonávající činnost odporující těmto ustanovením, stanoví zákon.“

Článek 24

„Každý má právo na svobodu svědomí, myšlení a náboženského přesvědčení.

Modlení, bohoslužby a náboženské úkony budou prováděny svobodně, pokud neporuší ustanovení článku 14.

Nikdo nebude nucen účastnit se modliteb, bohoslužeb či náboženských úkonů nebo odhalovat svou náboženskou víru a přesvědčení; nikdo nebude censurován nebo stíhán pro svou náboženskou víru či přesvědčení.

Vzdělání a výchova v náboženství a etice budou vykonávány pod dohledem státu. Výchova v náboženské kultuře a morálce budou povinnou součástí osnov základních škol. Ostatní náboženská výuka a výchova bude záležitostí individuální volby s tím, že u nezletilých o ní rozhodnou jejich zákonní zástupci.

Nikdo nevyužije ani nezneužije žádným způsobem náboženského cítění nebo věcí pokládaných za svaté náboženstvím za účelem vytvoření sociálního, politického či právního řádu státu, který by spočíval na náboženských zásadách, a to ani částečně, nebo aby si tím zajistil osobní zájem nebo vliv.“

Článek 42

„Nikdo nemůže být zbaven práva na výchovu a vzdělání.

Rozsah práva na vzdělání je definován a upraven zákonem.

Výchova a vyučování budou vykonávány pod dohledem a kontrolou státu v souladu s principy a reformami Atatürka a s moderními a vědeckými výchovnými metodami.

Výchovné a vzdělávací zařízení nerespекující tato pravidla nemůže být vytvořeno.

Svoboda výchovy a vyučování nezprošťuje občany povinnosti být loajální k Ústavě.

Základní vzdělání je povinné pro všechny občany obou pohlaví a je poskytováno zdarma ve státních školách.

Pravidla upravující správu soukromých základních škol a středních škol budou upravena zákonem při dodržování standardů stanovených pro státní školy.

Nadaným žákům poskytne stát omezené finanční prostředky a nezbytnou pomoc ve formě stipendia nebo jiné pomoci, aby jim umožnil pokračovat ve studiu. Stát přijme vhodná opat-

ření pro rehabilitaci žáků, kteří potřebují speciální přípravu, aby jim umožnil být užitečnými pro společnost.

Vzdělání, výuka, výzkum a studium jsou jedinými činnostmi, které mohou být vykonávány ve výchovných a vyučovacích zařízeních. Těmto činnostem nebude nijak bráněno ...“

Článek 153

„Rozhodnutí Ústavního soudu jsou konečná.

Rozhodnutí o neplatnosti právního ustanovení se nezveřejní bez písemného uvedení důvodů.

Při zrušování zákona nebo vyhlášky či jejich ustanovení nesmí Ústavní soud jednat jako quasi-legislativa navrhováním ustanovení, která by byla účinná.

...

Rozsudky Ústavního soudu se okamžitě zveřejní v Úředním věstníku a budou závazné pro legislativní, exekutivní a justiční orgány, pro správní úřady a pro fyzické a právnické osoby.“

B. Historie a pozadí

1. Náboženské oblečení a principy sekularismu

30. Turecká republika byla založena na principu, že stát má být sekulární (laický). Před i po vyhlášení republiky dne 29. října 1923 byly veřejné a náboženské oblasti od sebe odděleny řadou revolučních reforem: zrušení kalifátu dne 3. března 1923; zrušení ústavní normy prohlášující islám za státní náboženství dne 10. dubna 1928 a nakonec dne 5. února 1937 ústavní změna podle ústavního statusu podle principu sekularismu (viz článek 2 Ústavy z roku 1924 a článku 2 Ústav z let 1961 a 1982, jak je uvedeno výše v odstavci 29).

31. Princip sekularismu byl inspirován vývojem v otomanské společnosti v období mezi devatenáctým stoletím a vyhlášením republiky. Myšlenka vytvořit moderní společnost, kde je zaručena rovnost všech občanů bez rozdílu z důvodů náboženství, postavení nebo pohlaví byla již diskutovaná v otomanských debatách v devatenáctém století. V tomto období byl učiněn výrazný pokrok v oblasti ženských práv (rovnost zacházení ve vzdělání, zavedení zákazu polygamie v roce 1914, převedení jurisdikce v manželských případech na sekulární soudy, což bylo zavedeno v devatenáctém století).

32. Charakteristickým rysem republikánského ideálu byla účast žen na veřejném životě a jejich aktivní účast ve společnosti. Takže myšlenky, že by ženy měly být osvobozeny od náboženských omezení a že společnost by měla být modernizována, měly společný původ. Nato pak byl přijat dne 17. února 1926 občanský zákoník, který upravoval rovnost pohlaví při požívání občanských práv, zejména pokud jde o rozvod a sukcesí. Následně pak, na základě ústavní změny ze dne 5. prosince 1934 (článek 10 Ústavy z roku 1924) získaly ženy stejná politická práva jako muži.

33. První právní úpravou o oblékání byl zákon o pokrývce hlavy ze dne 28. listopadu 1925 (zákon č. 671), který pokládal oblečení za věc módy. Obdobně byl uložen zákaz nosit náboženský oděv jinde než v místech bohoslužeb nebo náboženských slavností, bez ohledu na příslušnou víru či náboženství, a to zákonem o (úpravě) oblékání ze dne 3. prosince 1934 (zákon č. 2596).

34. Podle zákona o výchově (sloučení) ze dne 3. března 1924 (zákon č. 430) byly zrušeny náboženské školy a všechny školy připadly pod vedení ministerstva školství. Tento zákon je jedním ze zákonů s ústavním statutem, které jsou chráněny článkem 174 turecké Ústavy.

35. V Turecku je nošení islámské pokrývky hlavy na školách a univerzitách moderním jevem, který se reálně začal objevovat v 80. letech minulého století. O celé věci se vedla široká diskuse, která začíná být předmětem živé debaty v turecké společnosti. Příznivci pokrývky hlavy pokládají její nošení za povinnost a/nebo formu projevu spojeného s náboženskou identitou. Oproti tomu příznivci sekularismu, kteří rozlišují mezi *basörtüsü* (tradická anatolská pokrývka hlavy, nošená volně) a mezi *türban* (těsná pletená pokrývka hlavy pokrývající vlasy a krk), pokládají pokrývku hlavy za symbol politického islámu. V důsledku převzetí moci dne 28. června 1996 koaliční vládou složenou z islamistické Refah Partisi a středně pravicové Dogru Yol Partisi dostala uvedená debata silný politický podtext. Ambivalence, kterou zaujímal předáci Refah Partisi, včetně předsedy vlády, nad jejich uznáváním demokratických hodnot a jejich zastávání se plurality právních systémů fungujících podle různých náboženských pravidel pro různé náboženské komunity, byla tureckou společností vnímána jako skutečná hrozba pro republikánské hodnoty a občanský mír (viz Refah Partisi /Strana blahobytu/ a ostatní v. Turecko /GC/, č. 41340/98, 41342/98, 41343/98 a 41344/98, ECHR 2003-II).

2. Pravidla o oblékání v zařízeních vyššího vzdělání a judikatura Ústavního soudu

36. Prvním legislativním počinem ve věci oblečení v zařízeních vyššího vzdělání byla řada vyhlášek vydaných vládou dne 22. července 1981, požadujících, aby personál pracující ve veřejných organizacích a institucích a personál a studentky ve státních institucích nosily obyčejné, čisté a moderní oblečení. Vyhláškami bylo rovněž stanoveno, že členové personálu ženského pohlaví a studentky nenosily ve školských zařízeních závoje.

37. Dne 20. prosince 1982 vydal Úřad pro vyšší vzdělání oběžník o nošení pokrývek hlavy v zařízeních vyššího školství. Islámská pokrývka hlavy se zakazovala nosit tam, kde se přednášelo. V rozsudku ze dne 13. prosince 1984 Nejvyšší správní soud konstatoval, že tato úprava je v souladu s zákonem a poznamenal:

„Kromě pouhé nevinné zvyklosti se nošení pokrývky hlavy stává postupně symbolem víze, která je v rozporu se svobodami žen a se základními republikánskými principy.“

38. Dne 10. prosince 1988 nabylo účinnosti přechodné ustanovení, a to sekce 16 zákona o vyšším vzdělání (zákon č. 2547). Zde se stanovilo:

„Moderní oblečení a zevnějšek budou povinné v místnostech a na chodbách zařízení pro vyšší vzdělání, přípravných školách, laboratořích, klinikách a multidisciplinárních klinikách. Závoj a pokrývka pokrývající krk a vlasy smějí být nošeny z náboženského přesvědčení.“

39. V rozsudku ze dne 7. března 1989 uveřejněném v Úředním věstníku dne 5. července 1989 Ústavní soud konstatoval, že výše zmíněné ustanovení je v rozporu s články 2 (sekularismus), 10 (rovnost před zákonem) a 24 (svoboda náboženství) Ústavy. Ústavní soud dále nalezl, že toto ustanovení není slučitelné s principem rovnosti mezi pohlavími, který je implicitní, *inter alia*, republikánským a revolučním hodnotám (viz preambule a článek 174 Ústavy).

Ve svém rozsudku soudci Ústavního soudu především vysvětlili, že sekularismus získal ústavní status z důvodu historické zkušenosti země se zvláštností islámu ve srovnání s jinými náboženstvími; sekularismus je základní podmínkou demokracie a působí jako garant svobody náboženství a rovnosti před zákonem. Zabraňuje státu v upřednostňování určitého náboženství nebo víry; v důsledku toho nemůže sekulární stát při výkonu své legislativní funkce uplatňovat náboženské přesvědčení. Soudci prohlásili, *inter alia*:

„Sekularismus je občanský regulátor politického, společenského a kulturního života, spočívající na státní suverenitě, demokracii, svobodě a vědě. Sekularismus je princip, který nabízí jednotlivci možnost prosazovat svou osobnost prostřednictvím svobody myšlení a který prostřednictvím rozlišování, které činí mezi politickým a náboženským přesvědčením, činí svobodu svědomí a náboženství efektivní. Ve společnostech založených na náboženství, které fungují na základě náboženského myšlení a náboženských pravidel, je politická organizace svou povahou náboženská. V sekulárním režimu je náboženství zbaveno jeho politické role. Není nástrojem autorit a zůstává ve svém respektovaném postavení ovládáno svědomím každého jednotlivce ...“

Ústavní soud zdůraznil nedotknutelnost svobody náboženství, svědomí a bohoslužeb, kterou nelze srovnávat s právem nosit zvláštní náboženský oděv a která je garantována především svobodou rozhodnout se následovat nějaké náboženství. Ústavní soud vysvětlil, že jakmile se svoboda manifestovat určitou církev dostane mimo soukromou oblast, může být omezena z důvodů veřejného pořádku bránit principy sekularismu.

Každý se může svobodně rozhodnout, jak se oblékat, jelikož sociální a náboženské hodnoty a tradice společnosti je třeba respektovat. Jakmile je však určitý kodex oblékání vnucován jednotlivcům odkazem na náboženství, pak je toto náboženství vnímáno a prezentováno jako soubor hodnot, které nejsou slučitelné s hodnotami současné společnosti. Kromě toho v Turecku, kde většinu obyvatelstva tvoří muslimové, presentace nošení islámské pokrývky hlavy jako mandatorní náboženské povinnosti by vedla k diskriminaci mezi lidmi praktikujícími islám, nepraktikujícími islám a nevěřícími z důvodů oblékání, přičemž kdokoliv by odmítl nosit pokrývku hlavy, byl by nepochybně pokládán za oponenta náboženství nebo za nevěřícího.

Ústavní soud rovněž prohlásil, že studentům bylo dovoleno pracovat a sledovat výuku společně v klidné, tolerantní a vzájemně se podporující atmosféře, aniž by byli odváděni od tohoto cíle znamením náboženské příslušnosti. Ústavní soud nalezl, že bez ohledu na to, zda je islámská pokrývka hlavy předepsána islámem, pak zajištění právního uznání náboženského

symbolu tohoto typu v zařízeních vyššího vzdělání není slučitelné s principem, že státní vzdělávání musí být neutrální, protože jinak by mohlo vyvolávat konflikty mezi studenty s různým náboženským přesvědčením či vírou.

40. Dne 25. října 1990 nabylo účinnosti přechodné ustanovení sekce 17 zákona č. 2547. Zde se stanoví toto:

„Volba oblečení je v zařízeních pro vyšší vzdělání svobodná, pokud neodporuje platným zákonům.“

41. Ve svém rozsudku ze dne 9. dubna 1991, který byl uveřejněn v Úředním věstníku ze dne 31. července 1997, Ústavní soud konstatoval, že ve světle principů, které stanovil ve svém rozsudku ze dne 7. března 1989, výše uvedené ustanovení nepovoluje nošení pokrývek hlavy v zařízeních pro vyšší vzdělání z náboženských důvodů, takže je konsistentní s Ústavou. Ústavní soud konstatoval, *inter alia*:

„... výraz «platné zákony» se vztahuje především na Ústavu ... V zařízeních pro vyšší vzdělání odporuje principům sekularismu a rovnosti, aby byly krk a vlasy pokryty závojem nebo pokrývkou hlavy z důvodů náboženského přesvědčení. Za těchto okolností svoboda oblékání, kterou napadené ustanovení povoluje v zařízeních pro vyšší vzdělání, «se netýká oblečení náboženské povahy nebo zahalování krku a vlasů závojem a pokrývkou hlavy»... Svoboda poskytnutá tímto ustanovením (přechodná sekce 17) je podmíněna tím, že není v rozporu «s platnými zákony». Rozsudek (ze dne 7. března 1989) Ústavního soudu stanoví, že zahalování krku a vlasů pokrývkou hlavy je především v rozporu s Ústavou. Z toho vyplývá, že podmínka stanovená ve výše uvedené sekci vyžadující /výběr/ oblékání neodporující platným zákonům vyjímá z rozsahu svobody oblékání «zahalování krku a vlasů pokrývkou hlavy»...“

3. Aplikace této právní úpravy na istanbulské univerzitě

42. Istanbulská univerzita byla založena v patnáctém století a je jedním z hlavních center státního vysokého školství v Turecku. Má sedmáct fakult (včetně dvou fakult medicíny – Cerrahpasa a Capa) a dvanáct škol vyššího vzdělání. Navštěvuje ji asi 50 000 studentů.

43. V roce 1994, po petiční kampani zahájené studentkami zapsanými do kurzu pro porodní asistentky na univerzitní škole medicíny, rozeslal vicekancléř memorandum, v němž vysvětlil historii otázky islámské pokrývky hlavy a právní základ relevantní právní úpravy, přičemž zejména zdůraznil toto:

„Zákaz pro studentky zapsané do kurzu pro porodní asistentky nosit pokrývkou hlavy během seminářů nemá za účel porušovat jejich svobodu svědomí a náboženství, nýbrž respektovat platné zákony a předpisy. Při své práci nosí porodní asistentky a zdravotní sestry uniformy. Tato uniforma je popsána a identifikována předpisy vydanými Ministerstvem zdravotnictví ... Studentky, které si přejí vykonávat tuto profesi, jsou si toho vědomy. Lze těžko si představit studentku připravující se na porodní asistentku, pokládající dítě do inkubátoru nebo je z něho vyjímající nebo asistující lékaři na operačním sále nebo v porodnici, jak nosí oblek s dlouhými rukávy.“

44. Vicekancléř měl obavy z toho, že kampaň za povolení nosit islámskou pokrývku hlavy ve všech univerzitních prostorách dosáhla bodu, kde existuje riziko narušování pořádku na univerzitě, na fakultě, v nemocnici Cerrahpasa a v lékařské škole. Vyzval studenty, aby respektovali pravidla o oblékání a připomněl jim zejména práva pacientů.

45. Resoluce o pravidlech oblékání studentů a univerzitního personálu, která byla přijata 1. června 1994 vedením univerzity, stanoví toto:

„Pravidla upravující oblékání na univerzitách jsou stanovena zákony a předpisy. Ústavní soud vynesl rozsudek, který zabráňuje tomu, aby se na univerzitách nosilo náboženské oblečení.

Tento rozsudek se vztahuje na všechny studenty naší univerzity a na akademický personál, a to jak na administrativní, tak i na ostatní, na všech úrovních. Zejména pak ošetřovatelky, porodní asistentky, lékaři a veterináři jsou povinni respektovat předpisy o oblékání, jež jsou diktovány vědeckými názory a právními předpisy, během zdravotních seminářů a seminářů aplikované vědy (při ošetřování, laboratorní práci, operování a mikrobiologii). Kdo nebude pravidla o oblékání respektovat, nebude na semináře připuštěn.“

46. Dne 23. února 1998 byl rozeslán oběžník podepsaný vicekancléřem university v Istanbulu, který obsahoval instrukce o přijímání studentů nosících plnovous nebo islámskou pokrývku hlavy (text tohoto oběžníku je uveden výše v odstavci 16).

47. Univerzita v Istanbulu přijala resoluci (č. 11 ze dne 9. července 1998) v tomto znění:

„1. Studenti Istanbulské univerzity jsou povinni dodržovat právní principy a pravidla o oblékání stanovená v rozhodnutích Ústavního soudu a vyšších justičních orgánů.

2. Studenti nebudou nosit oblečení, které symbolizuje nebo manifestuje náboženství, víru, rasu nebo politické či ideologické přesvědčení, v žádné univerzitním zařízení nebo oddělení či v jiných jejích prostorách.

3. Studenti jsou povinni dodržovat pravidla vyžadující nošení specifického oblečení z profesních důvodů v zařízeních a odděleních, do nichž jsou zapsáni.

4. Fotografie předkládané studenty jejich zařízeními či odděleními musí být vyhotoveny «čelně» a «s nepokrytou hlavou». Nesmějí být starší než šest měsíců a student na nich musí být snadno identifikovatelný.

5. Kdo bude zastávat postoj odporující výše uvedeným bodům nebo kdo svým jednáním, ať slovy či písemně, povzbuzujícím k takovému postoji, bude za toto jednání odpovědný ve smyslu procesního kázeňského řádu pro studenty.“

4. Procesní kázeňský řád pro studenty

48. Procesní kázeňský řád pro studenty, který byl uveřejněn v Úředním věstníku ze dne 13. ledna 1985, předepisuje pět forem disciplinárního trestu: varování, důtku, dočasnou suspensi mezi jedním týdnem a jedním měsícem, dočasnou suspensi na jeden nebo dva semestry a vyloučení.

49. Pouhé nošení islámské pokrývky hlavy není disciplinárním přestupkem.

50. Na základě paragrafu 6 písm. a) procesního kázeňského řádu student, jehož „chování a postoj nejsou hodné studentů“, podléhá varování. Důtky se uděluje, *inter alia*, studentům, jejichž chování dosahuje takové míry, že ztrácejí respekt a důvěru, které se od studentů vyžadují, nebo kteří ruší při přednáškách, seminářích, laboratorních cvičeních nebo debatách (§ 7 písm. a/ a e/). Studenti, kteří přímo či nepřímo omezují svobodu druhých učit se a vyučovat, nebo jejichž chování ruší ticho, klid, a pílí vyžadované v zařízeních pro vyšší vzdělání, nebo kteří se angažují v politické činnosti v těchto zařízeních, budou dočasně suspendováni na jeden týden až jeden měsíc (§ 8 písm. a/ a c/). Paragraf 9 písm. j) stanoví, že studenti, kteří zorganizují nebo se zúčastní nepovoleného shromáždění v prostorách univerzity, budou suspendováni na jeden nebo na dva semestry.

51. Postup při vyšetřování disciplinárních stížností upravují § 13 až 24 procesního kázeňského řádu. Paragrafy 16 a 33 stanoví, že práva studentů na obhajobu musí být respektována a že disciplinární výbor musí přihlížet k důvodům, které způsobily, že byl kázeňský řád porušen. Všechna disciplinární opatření podléhají soudnímu přezkoumání před správními soudy.

5. Pravomoc univerzitních orgánů vydávat předpisy

52. Jelikož na základě článku 130 Ústavy jsou univerzity osobami veřejného práva, těší se určité autonomii podléhající státní kontrole, což se odráží v tom, že jsou řízeny orgány vedení, jakým je vicekancléř s pravomocí delegovanou státem.

Relevantní části sekce 13 zákona č. 2547 stanoví toto:

....

(b) Vicekancléři mají níže uvedené pravomoci, kompetenci a odpovědnost:

1. Předsedat schůzím univerzitních výborů, plnit jejich resoluce, posuzovat návrhy univerzitních výborů a přijímat taková opatření, která budou nezbytná, a zajišťovat, aby instituce, jež jsou součástí univerzity, fungovaly koordinovaně;

...

5. Dohlížet na univerzitní oddělení a na univerzitní personál na všech úrovních a sledovat jejich činnost.

Vicekancléř nese hlavní odpovědnost za přijetí bezpečnostních opatření a za dohled nad specifickými aspekty fungování univerzity a za jejich monitorování ...“

53. Pravomoc monitorovat a dohlížet svěřená vicekancléři sekci 13 zákona č. 2547 musí být vykonávána v souladu se zákonem a podléhá kontrole správními soudy.

C. Závaznost odůvodnění v rozsudcích Ústavního soudu

54. Ve svém rozsudku ze dne 27. května 1999 (E.1998/58, K.1999/19), který byl uveřejněn v Úředním věstníku ze dne 4. března 2000, Ústavní soud konstatoval, *inter alia*:

„Legislativa i exekutiva jsou vázány výrokem rozsudku a jeho odůvodněním jako celkem. Rozsudky a důvody v nich uvedené stanoví standardy, jimiž se přeměňuje legislativní činnost a stanoví směrnice pro tuto činnost.“

D. Srovnávací právo

55. Již po více než dvacet let je nošení islámské pokrývky hlavy ve státních vzdělávacích zařízeních předmětem debaty v Evropě. Ve většině evropských zemí byla debata zaměřena především na základní školy a školy druhého stupně. Avšak v Turecku, Ázerbajdžánu a v Albánii se dotýká nejen otázky individuální svobody, nýbrž také politického významu islámské pokrývky hlavy. Toto jsou jediné členské státy, které vydaly předpisy o nošení islámské pokrývky hlavy na univerzitách.

56. Ve Francii, kde je sekularismus pokládán za jeden ze základních kamenů republikánských hodnot, byla 15. března 2004 přijata právní úprava, regulující v souladu s principem sekularismu nošení symbolů či oblečení manifestujících náboženskou příslušnost, na základních a středních školách. Touto právní úpravou bylo začlenění nového článku L.141-5-1 do zákona o vzdělání, který stanoví toto: „Ve státních základních a středních školách je zakázáno nošení symbolů nebo oblečení, jimiž žáci zjevně manifestují svou příslušnost k náboženství. Ve školním řádu bude stanoveno, že disciplinárnímu řízení bude předcházet rozhovor se žákem.“

Zákon se vztahuje na všechny státní školy a vzdělávací zařízení, včetně post-bakalářských kurzů (přípravné třídy pro vstup na *grandes écoles* a na přípravné kurzy k povolání). Nevztahuje se na státní univerzity. Kromě toho, jak jasně stanoví oběžník ze dne 18. května 2004, se týká pouze „symbolů, jako je islámská pokrývka hlavy, jakkoli nazývaná, jarmulka a kříž, které jsou manifestačně značné velikosti, jež činí náboženskou příslušnost jejich nositele okamžitě identifikovatelnou“.

57. V Belgii neexistuje obecný zákaz nošení náboženských symbolů ve školách. Ve francouzské komunitě byla 13. března 1994 vydána vyhláška, která stanoví, že vzdělání má být v rámci komunity neutrální. V zásadě je žákům dovoleno nosit náboženské symboly. Mohou tak ale činit pouze za podmínky, že budou chráněna lidská práva, dobrá pověst jiných, národní bezpečnost, veřejný pořádek a veřejné zdraví a morálka a že budou respektována interní pravidla. Dále pak učitelé nesmějí v rámci své pravomoci dovolit náboženský či filozofický proselytismus nebo organizování militantní politické činnosti žáky či pro žáky. Vyhláška stanoví, že školními řády je možné uložit určitá omezení. Dne 19. května 2004 vydala francouzská komunita vyhlášku za účelem zavedení rovnosti v zacházení. Ve flámské komunitě neexistuje mezi školami jednotná politika k otázce, zda se má povolit nošení náboženských či filozofických symbolů. Některé školy to povolují, jiné nikoli. Pokud je žákům dovoleno takové symboly nosit, mohou být stanovena omezení z důvodů hygieny či bezpečnosti.

58. V jiných zemích (Rakousko, Německo, Nizozemsko, Španělsko, Švédsko, Švýcarsko a Spojené království), v některých případech po dlouhých právnických debatách, povolují státní orgány pro vzdělání muslimským žákům a studentům, aby nosili islámskou pokrývku hlavy.

59. V Německu, kde se debata zaměřila na otázku, zda by mělo být dovoleno učitelům, aby nosili islámskou pokrývku hlavy, Ústavní soud dne 24. září 2003 k případu mezi učitelem a spolkovou zemí Badensko-Würtenbersko konstatoval, že absence výslovného zákonného zákazu znamená, že učitelé jsou oprávněni nosit tuto pokrývku. Následně pak uložil spolko-

vým zemím povinnost stanovit pravidla o oblékání, pokud si přejí nošení islámské pokrývky hlavy ve státních školách zakázat.

60. V Rakousku neexistuje žádná právní úprava nošení pokrývky hlavy, turbanu či jarmulky. Obecně se má za to, že zákaz nošení pokrývky hlavy bude oprávněn pouze tehdy, bude-li ohrožovat zdraví nebo bezpečnost žáků.

61. Ve Spojeném království je zastáván vůči žákům, kteří nosí náboženské symboly, tolerantní postoj. Potíže s respektováním islámské pokrývky hlavy jsou vzácné. Otázka byla také diskutována v kontextu s eliminací rasové diskriminace ve školách s cílem zachovat jejich multikulturní charakter (viz zejména Mandla v. Dowell, The Law Reports 1983, str. 548 – 570). Komise pro rasovou rovnost, jejíž názory mají pouze doporučující status, také posuzovala otázku islámské pokrývky hlavy v roce 1988 v případě Altrincham Grammar School, který skončil kompromisem mezi soukromou školou a členy rodiny dvou sester, které si přály, aby jim bylo dovoleno nosit do školy islámskou pokrývku hlavy. Škola jim dovolila pokrývku nosit za podmínky, že bude v barvě námořnické modří (tj. v barvě školní uniformy), bude uvázaná na krku a nebude dekorována.

V případě R. (na žádost Begumu) v. ředitel a guvernér Střední školy v Denbighu (2004) EWHC 1389 (Admin), musela střední škola rozhodnout ve sporu mezi školou a muslimským žákem, který si přál nosit *jilbab* (dlouhou sukni). Škola od žáků vyžadovala nosit uniformy, přičemž jedinou možnou odchylkou bylo nošení pokrývky hlavy a *shlawar kameeze* (dlouhé tradiční oblečení Indického subkontinentu). V červnu 2004 Vrchní soud žakovou žádost zamítl, přičemž konstatoval, že tím nedochází k porušení jeho svobody náboženství. Avšak v březnu 2005 odvolací soud tento rozsudek zrušil, neboť dospěl k závěru, že došlo k zásahu do žakovy svobody náboženství, jelikož muslimská menšina ve Spojeném království má za to, že existuje náboženská povinnost nosit v průběhu puberty *jilbab* a že žák tento názor skutečně zastává. Škola nepředložila žádné odůvodnění pro toto zasahování, jelikož řízení vedoucí k jejímu rozhodnutí nebylo slučitelné se svobodou náboženství.

62. Ve Španělsku neexistuje pro žáky žádný výslovný zákonný zákaz nošení náboženských pokrývek hlavy ve státních školách. Na základě dvou královských dekretů ze dne 26. ledna 1996, které se vztahují na základní školy a na školy druhého stupně, to platí, pokud příslušný orgán – autonomní komunita – nezavede zvláštní opatření, přičemž ředitelé školy jsou oprávněni vydávat školní řády, které mohou obsahovat ustanovení o oblékání. Obecně vzato, státní školy dovolují, aby byla pokrývka hlavy nošena.

63. Ve Finsku a ve Švédsku se smí ve škole nosit závoj. Činí se však rozdíl mezi závojem zvaným *burka* (závoj pokrývající celé tělo a obličej) a závojem zvaným *niqab* (závoj pokrývající horní část těla kromě očí). Ve Švédsku byly vydané závazné směrnice Národní vzdělávací agenturou v roce 2003. To umožňují školám zakázat *burku* i *niqab*, pokud tak učiní v duchu dialogu o společných hodnotách rovnosti pohlaví a o respektování demokratických principů, na nichž vzdělávací systém spočívá.

64. V Nizozemsku, kde je otázka islámské pokrývky hlavy posuzována spíše z hlediska diskriminace než z hlediska svobody náboženství, je její nošení tolerováno. V roce 2003 byla vydána nezávazná směrnice. Školy mohou od žáků vyžadovat nošení uniforem, pokud pro to nejsou vydána diskriminační pravidla a pokud jsou začleněna do školního prospektu a pokud trest za jejich porušení není nepřiměřený. Zákaz závoje *burka* je pokládán za oprávněný, je-li nutný, aby se žáci ztotožňovali se svou komunitou. Kromě toho, Komise pro rovné zacházení v roce 1997 rozhodla, že zákaz nošení závoje v hodinách tělocviku není z bezpečnostních důvodů diskriminační.

65. V řadě ostatních zemí (Rusko, Rumunsko, Maďarsko, Řecko, Česká republika, Slovensko a Polsko) otázka islámské pokrývky hlavy zjevně nezavdala podnět k podrobné právní diskusi.

E. Relevantní dokumenty Rady Evropy o vyšším vzdělání

66. Mezi různými texty o vyšším vzdělání přijatými Radou Evropy je třeba především citovat doporučení Parlamentního shromáždění Rady Evropy č. 1353(1998) o přístupu menšin k vyššímu vzdělání, přijaté dne 23. ledna 1998, a doporučení Výboru ministrů č. R(98)3 o přístupu k vyššímu vzdělání, které bylo přijato dne 17. března 1998.

Dalším relevantním dokumentem v této oblasti je společná Úmluva Rady Evropy/ UNESCO o uznávání kvalifikací o vyšším vzdělání v Evropském regionu, která byla podepsána v Lisabonu 11. dubna 1997 a vstoupila v platnost 1. února 1999.

67. Preambule Úmluvy o uznávání kvalifikací o vyšším vzdělání v Evropském regionu zní:

„Vědomy si skutečnosti, že právo na vzdělání je lidským právem a že vyšší vzdělání, které je nástrojem sledování a pokroku ve znalostech, tvoří výjimečně bohaté kulturní a vědecké aktivum pro jednotlivci i pro společnost ...“

68. Dne 17. března 1998 přijal Výbor ministrů Rady Evropy doporučení č. R(98)3 o přístupu k vyššímu vzdělání. V preambuli k doporučení se uvádí:

„... vyšší vzdělání musí hrát klíčovou roli při podpoře lidských práv a základních svobod a při posilování pluralitní demokracie a tolerance a ... rozšiřování příležitostí pro členy všech skupin ve společnosti účastnit se na vyšším vzdělání může přispívat k zajištění demokracie a na budování důvěry v situacích sociálního napětí ...“

69. Obdobně článek 2 doporučení č. 1353(1998) o přístupu menšin k vyššímu vzdělání, které bylo přijato Parlamentním shromážděním Rady Evropy dne 27. ledna 1998, stanoví:

„Vzdělání je základním lidským právem, takže přístup ke všem úrovním, včetně vyššího vzdělání, by měl být dosažitelný za všech podmínek všem osobám trvale sídlícím ve státech, které jsou signatáři Evropské kulturní úmluvy.“

PRÁVNÍ ZJIŠTĚNÍ

I. Údajné porušení článku 9 Úmluvy

70. Stěžovatelka tvrdila, že zákaz nošení islámské pokrývky hlavy v zařízeních pro vyšší vzdělání byl neoprávněným zásahem do jejího práva na svobodu náboženství, zejména jejího práva projevat své náboženství.

Odvolala se na článek 9 Úmluvy, který stanoví:

„1. Každý má právo na svobodu myšlení, svědomí a náboženského vyznání; toto právo zahrnuje svobodu změnit své náboženské vyznání nebo přesvědčení, jakož i svobodu projevat své náboženské vyznání nebo přesvědčení sám nebo společně s jinými, ať veřejně nebo soukromě, bohoslužbou, vyučováním, prováděním náboženských úkonů a zachováváním obřadů.

2. Svoboda projevat náboženské vyznání a přesvědčení může podléhat jen omezením, která jsou stanovena zákony a která jsou nezbytná v demokratické společnosti v zájmu veřejné bezpečnosti, ochrany veřejného pořádku, zdraví nebo morálky nebo ochrany práv a svobod jiných.“

A. Rozsudek senátu

71. Senát nalezl, že pravidla istanbulské univerzity omezující právo nosit islámskou pokrývkou hlavy a opatření učiněná na jejich základě byla zásahem do stěžovatelčina práva na projevení jejího náboženství. Dále pak senát nalezl, že uvedené zasahování bylo stanoveno zákonem a sledovalo jeden z legitimních účelů uvedených ve druhém odstavci článku 9 Úmluvy. Bylo v principu přiměřeně sledovaným účelům a bylo možné jej tudíž pokládat za „nezbytné v demokratické společnosti“ (viz odstavce 66 až 116 rozsudku senátu).

B. Podání stran předložená Velkému senátu

72. Ve své žádosti o postoupení věci Velkému senátu ze dne 27. září 2004 a ve svých vystoupeních při ústním jednání stěžovatelka napadla důvody, z nichž senát vyvodil závěr, že článek 9 Úmluvy nebyl porušen.

73. Ve svém stanovisku předloženém Velkému senátu však stěžovatelka uvedla, že neuznává za zákonné uznání práva pro všechny ženy nosit islámskou pokrývkou hlavy na všech místech, a zejména pak uvedla: „Z rozsudku sekce implicitně vyplývá, že právo nosit pokrývkou hlavy nebude vždy chráněno svobodou náboženství. Já tento přístup nenapadám.“

74. Vláda požádala Velký senát, aby potvrdil nález senátu, že článek 2 nebyl porušen.

C. Hodnocení Soudu

75. Soud musí zvážit, zda bylo do stěžovatelčina práva podle článku 9 zasahováno a pokud ano, zda bylo zasahování „stanoveno zákonem“, zda sledovalo legitimní účel a zda bylo „nezbytné v demokratické společnosti“ ve smyslu článku 9 § 2 Úmluvy.

1. Zda došlo k zasahování

76. Stěžovatelka uvedla, že její volbu oblečení je třeba pokládat za respektování náboženského pravidla, které ona pokládá za „uznanou praxi“. Tvrdila, že dané omezení, zejména pravidla o nošení islámské pokrývky hlavy v univerzitních prostorách, bylo jasným zasahováním do jejího práva projevovat své náboženství.

77. Vláda k této otázce nepostoupila Velkému senátu žádné stanovisko.

78. Pokud jde o to, zda došlo k nějakému zasahování, potvrzuje Velký senát nález senátu (viz odstavec 1 rozsudku senátu):

„Stěžovatelka uvedla, že nošením pokrývky hlavy se řídila náboženským příkazem a projevovala tak své přání přísně dodržovat povinnosti uložené muslimskou vírou. Proto její rozhodnutí nosit pokrývku hlavy lze pokládat za motivované a inspirované náboženstvím nebo vírou, aniž by rozhodoval o tom, zda jsou taková rozhodnutí v každém případě pojímána jako náboženská povinnost, Soud se řídí předpokladem, že daná pravidla, která ukládala omezení práva ohledně místa a způsobu při nošení islámské pokrývky hlavy v univerzitách, znamenala zasahování do práva stěžovatelky projevovat náboženské vyznání.“

2. „Stanoveno zákonem“

(a) Podání stran vůči Velkému senátu

79. Stěžovatelka uvedla, že neexistoval žádný „psaný zákon“ zakazující studentům nošení islámské pokrývky hlavy na univerzitě, ani když se na ni zapsala, ani v pozdějším období. Vysvětlila, že podle disciplinárního řádu pro studenty nebylo pouhé nošení islámské pokrývky hlavy disciplinárním přestupkem (viz výše odstavce 49 a 50). Prvním předpisem omezujícím její právo nosit pokrývku hlavy byl oběžník vice-kancléře ze dne 23. února 1998, který vyšel asi o čtyři a půl roku později.

80. Podle podání stěžovatelky nelze platně argumentovat, že právním základem této úpravy byla judikatura tureckých soudů, protože soudy mají pouze jurisdikci právo aplikovat a nikoli vytvářet nové právní normy. I když ve svých rozsudcích ze 7. března 1989 a z 9. dubna 1991 (viz výše odstavce 39 a 41) Ústavní soud nejednal *ultra vires*, když zakázal pokrývku hlavy v individuálních případech, legislativa nevykládala první z těchto rozsudků, jako by vyžadoval zavedení legislativy zakazující islámskou pokrývku hlavy. Neexistovalo tudíž žádné platné zákonné ustanovení zakazující studentům nošení pokrývky hlavy v prostorách zařízení pro vyšší vzdělání, když důvody uvedené Ústavním soudem pro jeho rozhodnutí neměly sílu zákona.

81. Stěžovatelka uvedla, že zatímco univerzitní orgány, včetně úřadů vicekancléřů a děkanství, mohly volně užívat pravomoc, jež jim byla svěřena zákonem, rozsah této pravomoci a její hranice byly rovněž definovány zákonem, stejně jako postupy, které měly být zárukou proti zneužití jejich pravomoci. V daném případě nebyl vicekancléř oprávněn ani podle platných zákonů, ani podle disciplinárního řádu pro studenty odmítnout studentům „nosícím pokrývku

hlavy“ přístup do univerzitních prostor či do místností, kde se konaly zkoušky. Kromě toho, legislativa v žádném stadiu se nesnažila vydat obecný zákaz nošení náboženských symbolů ve školách či univerzitách a v parlamentu se pro takovýto zákaz nikdy nenašla podpora, navzdory vzrušeným debatám, k nimž zavdávala islámská pokrývka hlavy podnět. Kromě toho skutečnost, že správní orgány nezavedly žádnou obecnou úpravu ukládání disciplinárních trestů studentům nosícím pokrývku hlavy v zařízeních pro vyšší vzdělání, znamenala, že žádný takovýto zákaz neexistoval.

82. Stěžovatelka měla za to, že zasahování do jejího práva nebylo předvídatelné a nemělo žádný základ v „zákoně“ ve smyslu Úmluvy.

83. Vláda se omezila na to, že požádala Velký senát, aby potvrdil v tomto bodě nálezh senátu.

(b) Hodnocení Soudu

84. Soud připomíná, že podle jeho ustálené judikatury výraz „stanovena zákony“ vyžaduje především, že napadené opatření musí mít základ ve vnitrostátním právu. Tento výraz se rovněž odvolává na kvalitu daného zákona, která vyžaduje, aby byl přístupný dotčeným osobám a aby byl formulován s dostatečnou přesností, jež jim umožní – v případě potřeby za pomoci vhodné rady – předvídat v míře, která je za daných okolností rozumná, důsledky, k nimž dané jednání může vést, a jejich jednání upravit (viz rozsudek ve věci Gorzelik a ostatní v. Polsko /GC/, č. 44158/98, ECHR 2004-I).

85. Soud poznamenává, že stěžovatelčiny argumenty týkající se namítané nepředvídatelnosti v tureckém právu se netýkají oběžníku ze dne 23. února 1998, o který se opíral zákaz pro studentky nosit závoj během přednášek, kurzů a seminářů. Tento oběžník byl vydán vicekancléřem istanbulské univerzity, který jako pověřená osoba, jíž byla svěřena většina rozhodovací pravomoci, byl odpovědný za dohled a sledování administrativních a vědeckých aspektů působení univerzity. Vicekancléř vydal uvedený oběžník v rámci zákonného rámce daného sekci 13 zákona č. 2547 (viz výše odstavec 52) a v souladu s právními předpisy, které byly přijaty dříve.

86. Avšak podle stěžovatelky oběžník nebyl slučitelný s přechodným ustanovením sekce 17 zákona č. 2547, protože tato sekce islámskou pokrývku hlavy nezakazovala a neexistovala žádná právní norma, jež by mohla tvořit právní základ pro takovýto předpis.

87. Soud musí proto zvážit, zda přechodné ustanovení sekce 17 zákona č. 2547 mohlo být právním základem pro zmíněný oběžník. V této souvislosti Soud připomíná, že interpretace a aplikace vnitrostátního práva přísluší především vnitrostátním orgánům (viz rozsudek ve věci Kruslin v. Francie ze dne 24. dubna 1990, Serie A 176-A, str. 21 – 22, § 29) a poznamenává, že odmítnutím tvrzení, že oběžník byl protiprávní, se opřely správní soudy o ustálenou judikaturu Nejvyššího správního soudu a Ústavního soudu (viz výše odstavec 19).

88. Dále pak, pokud jde o slovní spojení „v souladu se zákonem“ a „stanovena zákony“, která se vyskytují v článcích 8 až 11 Úmluvy, Soud poznamenává, že vždy chápal pojem „zákon“ ve smyslu jeho „podstaty“ a nikoliv jeho „formy“; tento termín zahrnuje jak „psaný zákon“, včetně předpisů nižší právní síly (viz rozsudek ve věci De Wilde, Ooms a Versyp v. Belgie ze dne 18. června 1971, Serie A-12, str. 45 – 46, § 93), tak i prováděcí předpisy přijaté profesionálními institucemi oprávněnými tyto předpisy vydávat v rámci nezávislých pravomocí, jež na ně byly přeneseny parlamentem (viz rozsudek ve věci Berthold v. Německo ze dne 25. března 1985, Serie A-90, str. 21 – 22, § 46), a nepsaný zákon. „zákon“ je třeba chápat tak, že zahrnuje jak statutární zákon, tak i „zákon“ vytvořený soudcem (viz, mimo jiné, rozsudek ve věci Sunday Times v. Spojené království /č. 1/ ze dne 26. dubna 1979, Serie A-30, str. 30, § 47, rozsudek ve věci Kruslin, viz výše, str. 21 – 22, § 29 in fine a rozsudek ve věci Casa de Coca v. Španělsko* ze dne 24. února 1994, Serie A 285-A, str. 18, § 43). Summa summarum, „zákonem“ je platný právní předpis, tak jak jej interpretují příslušné soudy.

89. V souladu s tím je třeba daný problém posuzovat nejen na základě znění přechodného ustanovení sekce 17 zákona č. 2547, ale také na základě relevantní judikatury.

V této souvislosti, jak Ústavní soud poznamenal ve svém rozsudku ze dne 9. dubna 1991 (viz výše odstavec 41), znění této sekce dokazuje, že svoboda oblékání v zařízeních pro vyšší vzdělání není absolutní. Při splnění podmínek daných tímto ustanovením jsou studenti svobodní oblékat se tak, jak si přejí, „pokud (jejich volba) neodporuje platným zákonům“.

90. Spor se tudíž týká významu slov „platné zákony“ ve výše uvedeném ustanovení.

91. Soud připomíná, že rozsah pojmu „předvídatelnost“ závisí do značné míry na obsahu daného předpisu, plochy, kterou má pokrýt, a na počtu a statusu osob, jimž je adresován. Je také třeba mít na paměti, že i když je právní norma formulována sebejasněji, zahrnuje její aplikace nevyhnutelný prvek právní interpretace, jelikož vždy bude existovat potřeba objasnění pochybných bodů a adaptace na zvláštní okolnosti. Rozsah pochybností ve vztahu k hraničním skutečnostem ještě nečiní sám o sobě právní normu nepředvídatelnou v její aplikaci. Ani pouhá skutečnost, že takováto právní norma může být vykládána více než jedním způsobem, neznamená, že nespňuje požadavek „předvídatelnosti“ pro účely Úmluvy. Role adjudikace přiznaná soudům znamená, že musejí rozptýlit takové interpretační pochybnosti, které přetrvávají, a to s přihlédnutím ke změnám v každodenní praxi (viz Gorzelik a ostatní, cit. výše, § 65).

92. Soud v této souvislosti poznamenává, že ve svém výše zmíněném rozsudku Ústavní soud našel, že slova „platné zákony“ nutně zahrnují i Ústavu. V rozsudku je jasně stanoveno, že povolit v univerzitách studentům, aby měli „krk a vlasy pokryty závojem nebo pokrývkou hlavy z důvodů náboženského přesvědčení“, je v rozporu s Ústavou (viz výše odstavec 41).

93. Toto rozhodnutí Ústavního soudu, které bylo jak závazné (viz výše odstavec 29 a 54), tak přístupné, jelikož bylo uveřejněno v Úředním věstníku ze dne 31. července 1991, doplnilo znění přechodné sekce 17 a navazovalo na předchozí judikaturu Ústavního soudu (viz výše

* Viz Výběr z rozhodnutí Evropského soudu pro lidská práva ve Štrasburku – Přílohový sešit I/1995, rozhodnutí o stížnosti č. 15450/89, str. 41.

odstavec 39). Kromě toho, Nejvyšší správní soud konsistentně po řadu let konstatoval, že nošení islámské pokrývky hlavy na univerzitách není slučitelné se základními principy republiky, jelikož pokrývka hlavy se postupně stala symbolem víze, která je v rozporu se svobodou žen a s uvedenými základními principy (viz výše odstavec 37).

94. Pokud jde o tvrzení stěžovatelky, že legislativa v žádném stadiu neuložila zákaz nošení pokrývky hlavy, Soud připomíná, že není na něm, aby vyjadřoval názor na vhodnost metod zvolených legislativou žalovaného státu k úpravě dané oblasti. Jeho úkol je omezen na stanovení, zda přijaté metody a účinky, které mají za následek, jsou v souladu s Úmluvou (viz Gorzelik a ostatní, cit. výše, § 67).

95. Kromě toho skutečnost, že istanbulská univerzita ani jiné univerzity zřejmě neaplikovaly zvláštní právní normu – v tomto případě přechodné ustanovení sekce 17 zákona č. 2547 ve světle relevantní judikatury – rigorózně ve všech případech, neboť vzaly v úvahu kontext a zvláštní charakter individuálních kurzů, ještě sama o sobě neznamená, že uvedená norma byla nepředvídatelná. V tureckém ústavním systému nemusí univerzitní orgány uložit za všech okolností omezení základních práv bez právního základu (viz článek 3 Ústavy – odstavec 29 výše). Jejich úloha se omezuje na stanovení interních předpisů daného vzdělávacího zařízení v souladu s pravidlem vyžadujícím soulad se zákonem a s výhradou pravomoci správních soudů tyto předpisy přezkoumávat.

96. Dále pak Soud akceptuje, že může být obtížné vypracovat rámcové zákony s vysokým stupněm preciznosti ve věcech, jako jsou například univerzitní předpisy, přičemž tuhá úprava by se mohla projevit jako nevhodná (viz, *mutatis mutandis*, Gorzelik a ostatní, cit. výše, § 67).

97. Obdobně je nepochybné, že předpis o nošení islámské pokrývky hlavy existoval na istanbulské univerzitě nejpozději od roku 1994, dlouho předtím, než se na ni stěžovatelka zapsala (viz výše odstavce 43 a 45).

98. Za těchto okolností Soud nalézá, že v tureckém právu existoval právní základ pro zasahování, zejména přechodné ustanovení sekce 17 zákona č. 2547 ve světle relevantní judikatury vnitrostátních soudů. Zákon byl rovněž přístupný a může být pokládán za dostatečně přesný, aby splňoval podmínku předvídatelnosti. Stěžovatelce muselo být při zapsání na istanbulskou univerzitu, že existují omezení ohledně nošení islámské pokrývky hlavy na univerzitě a v jejích prostorách a že pro ni platil od 23. února 1998 zákaz přístupu ke zkouškám a na přednášky, pokud ji bude nadále nosit.

3. Legitimní účel

99. S přihlédnutím k okolnostem případu a k podmínkám ve vnitrostátních rozhodnutích může Soud akceptovat, že napadené zasahování sledovalo především legitimní účely ochrany práv a svobod jiných a ochrany veřejného pořádku, přičemž o tom není mezi oběma stranami sporu.

4. „Nezbytná v demokratické společnosti“

(a) Podání stran předložená Velkému senátu

(i) Stěžovatelka

100. Stěžovatelka napadla nálezy senátu. Ve svém stanovisku ze dne 27. září 2004 a ve svém vystoupení při ústním jednání tvrdila, že pojmy „demokracie“ a „republika“ nejsou stejné. Zatímco mnohé totalitní režimy tvrdí, že jsou „republikami“, tak skutečná demokracie může spočívat pouze na principech pluralismu a širokém spektru myšlenek. Struktura soudního a univerzitního systému v Turecku byla poznamenána následnými vojenskými státními převraty v letech 1960, 1971 a 1980. S odvoláním na judikaturu Soudu a na praxi, která byla přijata v několika zemích Evropy, stěžovatelka dále tvrdila, že smluvní státy by neměly dostat široký prostor pro volnou úvahu při rozhodování o tom, jak se mají studenti oblékat. Uvedla, že žádný evropský stát studentům nezakázal nosit na univerzitě islámskou pokrývku hlavy, a dodala, že v zařízeních pro vyšší vzdělání neexistovaly žádné náznaky napětí, které by odvodňovaly přijatí k takového radikálního opatření.

101. Ve svých výše uvedených stanoviscích stěžovatelka dále uvedla, že studenti se liší od dospělých, kteří se těší úplné právní způsobilosti a mohou sami o sobě rozhodnout, jak se vhodně chovat. Proto tvrzení, že nošením islámské pokrývky hlavy prokázala nedostatek respektu pro přesvědčení ostatních nebo že se snažila ovlivnit jiné studenty a podrýt jejich právo na svobodu, je zcela neopodstatněné. Stěžovatelka ani nevytvářela externí restriktce jakékoliv svobody s podporou či autoritou státu. Její volba spočívala na náboženském přesvědčení, které je nejdůležitějším základním právem, které jí zaručila pluralitní, liberální demokracie. Podle jejího názoru je nesporné, že lidé se mohou dobrovolně podrobit takovým omezením, která pokládají za vhodná. Je proto nespravedlivé tvrdit, že pouhé nošení islámské pokrývky hlavy odporuje principu rovnosti mezi muži a ženami, protože všechna náboženství ukládají taková omezení pro oblékání, u nichž si mohou lidé svobodně zvolit, zda je budou dodržovat.

102. Oproti tomu stěžovatelka ve svém stanovisku ze dne 27. ledna 2005 uvedla, že může akceptovat, že nošení islámské pokrývky hlavy nebude vždy chráněno svobodou náboženství (viz výše odstavec 73).

(ii) Vláda

103. Vláda s nálezy senátu souhlasila (viz výše odstavec 71).

(b) Hodnocení Soudu

(i) Obecné principy

104. Soud připomíná, že svoboda myšlení, svědomí a náboženského vyznání, tak jak je upravená článkem 9, je jedním ze základů „demokratické společnosti“ ve smyslu Úmlu-

vy. Tato svoboda je ve své náboženské dimenzi jedním z nejdůležitějších elementů, které vytvářejí identitu věřících a jejich pojetí života, je však také důležitým nástrojem pro ateisty, agnostiky, skeptiky a pro nezainteresované. Závisí na ní pluralismus neodlučitelný od demokratické společnosti, která byla dříve vybojována během staletí. Tato svoboda zahrnuje, *inter alia*, svobodu zastávat či nezastávat náboženské přesvědčení a praktikovat či nepraktikovat nějaké náboženství (viz, mimo jiné, rozsudek ve věci Kokkinakis v. Řecko* ze dne 25. května 1993, Serie A 260-A, str. 17, § 31 a rozsudek ve věci Buscarini a ostatní v. San Marino** /GC/, č. 24645/94, § 34, ECHR 1999-I).

105. I když je náboženská svoboda především věcí svědomí jednotlivce, zahrnuje též, *inter alia*, svobodu projevat své náboženství o samotě a v soukromí nebo ve společenství jiných, veřejně a v okruhu osob, které sdílejí stejnou víru. Článek 9 vyjmenovává různé formy, jakých může nabýt projevování náboženského přesvědčení, a to bohoslužbou, vyučováním, prováděním náboženských úkonů a zachováváním obřadů (viz, *mutatis mutandis*, Cha'are Shalom Ve Tsedek v. Francie /GC/, č. 27417/95, § 73, ECHR 2000-VII).

Článek 9 nechrání každé jednání motivované či inspirované náboženstvím nebo vírou (viz, mimo jiné, Kalac v. Turecko, rozsudek ze dne 1. července 1997, Reports of Judgments and Decisions 1997-IV, str. 1209, § 27; Arrowsmith v. Spojené království, č. 7050/75, zpráva Komise ze dne 12. října 1978, Decisions and Reports /DR/ 19, str. 5; C. v. Spojené království, č. 10358/83, Rozhodnutí Komise ze dne 15. prosince 1983, DR 37, str. 142 a Tepeli a ostatní v. Turecko /dec./, č. 31876/96, 11. září 2001).

106. V demokratických společnostech, kde u stejné populace mezi sebou současně existuje několik náboženství, může být nezbytné zavést některá omezení svobody projevat své náboženství či víru, aby se tak vzájemně smířily zájmy různých skupin a aby se zajistilo, že náboženské přesvědčení každého jednotlivce bude respektováno (viz Kokkinakis, cit. výše, str. 18, § 33). To vyplývá jak z odstavce 2 článku 9, tak i z pozitivního závazku státu podle článku 1 Úmluvy zajistit každému v rámci jeho jurisdikce práv a svobody v ní uvedené.

107. Soud často zdůrazňoval roli státu jako neutrálního a nestranného organizátora výkonu různých náboženství, víry a náboženských přesvědčení a konstatoval, že jeho úloha je napomáhat veřejnému pořádku, náboženské harmonii a toleranci v demokratické společnosti. Soud se rovněž domnívá, že povinnost státu být neutrálním a nestranným je neslučitelná s jakoukoli pravomocí státu hodnotit legitimitu náboženského přesvědčení nebo způsoby, jakým je toto přesvědčení projevováno (viz Manoussakis a ostatní v. Řecko, rozsudek ze dne 26. září 1996, Reports 1996-IV, str. 1365, § 47; Hasan a Chaush v. Bulharsko /GC/, č. 30985/96, § 78, ECHR 2000-XI; Refah Partisi (Strana blahobytu) a ostatní v. Turecko /GC/, č. 41340/98, 41342/98, 41343/98 a 41344/98, § 91, ECHR 2003-II), a že od státu vyžaduje, aby zajistil vzájemnou toleranci mezi opozičními skupinami (viz Spojená komunistická strana Turecka a ostatní v. Turecko, rozsudek ze dne 30. ledna 1998, Reports 1998-I, str. 27, § 57). Není proto úlohou státních orgánů za těchto okolností odstranit příčinu napětí eliminováním pluralismu, nýbrž zabezpečit, aby se soupeřící skupiny vzájemně tolerovaly (viz Serif v. Řecko, č. 38178/97, § 53, ECHR 1999-IX).

* Viz Výběr z rozhodnutí Evropského soudu pro lidská práva ve Štrasburku – Přílohový sešit I/1995, rozhodnutí o stížnosti č. 14307/88, str. 53.

** Viz Výběr z rozhodnutí Evropského soudu pro lidská práva ve Štrasburku – Přílohový sešit XX/1999, rozhodnutí o stížnosti č. 24645/94, str. 30.

108. Pluralismus, tolerance a svoboda myšlení jsou znaky „demokratické společnosti“. I když se zájmy jednotlivce musí občas podřídit zájmům skupiny, demokracie ale pouze neznamená, že názory většiny vždy musí převažovat: musí být dosaženo rovnováhy, která zajistí spravedlivé a řádné zacházení s příslušníky menšin a zabrání jakémukoli zneužívání dominantního postavení (viz, *mutatis mutandis*, Zouny, James a Webster v. Spojené království, rozsudek ze dne 13. srpna 1981, Serie A-44, str. 25, § 63 a Chassagnou a ostatní v. Francie* /GC/, č. 25088/94, 28331/95 a 28443/95, § 112, ECHR 1999-III). Pluralismus a demokracie musí také spočívat na dialogu a duchu kompromisu nutně zahrnujícího různé ústupky na straně jednotlivců či skupin jednotlivců, které jsou odůvodněny uchováváním a podporou ideálů a hodnot demokratické společnosti (viz, *mutatis mutandis*, Spojená komunistická strana Turecka a ostatní, cit. výše, str.21 – 22, § 45 a Refah Partisi /Strana blahobytu/ a ostatní, cit. výše, § 99). Tam, kde tyto „svobody a práva“ patří k těm, které jsou samy garantovány Úmluvou nebo jejími Protokoly, je třeba akceptovat, že potřeba je chránit může státý věst k omezení jiných práv, rovněž garantovaných Úmluvou. To je právě ono neustálé hledání rovnováhy mezi základními právy každého jednotlivce, což je základem „demokratické společnosti“ (viz Chassagnou a ostatní, cit. výše, § 113).

109. Tam, kde se jedná o otázky týkající se vztahu mezi státem a církvemi, kde se mohou názory v demokratické společnosti široce rozcházet, musí být přisouzena speciální důležitost rozhodovacímu orgánu (viz, *mutatis mutandis*, Cha'are Shalom a Tsedek, cit. výše, § 84 a Wingrove v. Spojené království, rozsudek ze dne 25. listopadu 1996, Reports 1996-V, str. 1957 – 1958, § 58). Tak tomu může být zejména v případě, kdy je třeba upravit nošení náboženských symbolů ve vzdělávacích zařízeních, zejména (jak ilustrují materiály srovnávacího práva – viz výše odstavce 55 až 65) ve světle různých přístupů příslušných vnitrostátních orgánů. Není možné nalézt v celé Evropě jednotné pojetí významu církve ve společnosti (viz Otto-Preminger-Institut v. Rakousko, rozsudek ze dne 20. září 1994, Serie A 295-A, str. 19, § 50) a význam nebo dopad veřejného projevu náboženského přesvědčení se liší v závislosti na času a na kontextu (viz, mimo jiné, Dahlab v. Švýcarsko /dec./, č. 42393/98, ECHR 2001-V). Právní předpisy v této oblasti budou proto odlišné od země k zemi podle národních tradic a požadavků diktovaných potřebou chránit práva a svobody jiných a udržovat veřejný pořádek (viz, *mutatis mutandis*, Wingrove, cit. výše, str. 1957, § 57). V souladu s tím musí být výběr rozsahu a formy takovýchto předpisů nutně přenechány dotčenému státu, protože ten bude záviset na specifických vnitrostátních podmínkách (viz, *mutatis mutandis*, Gorzlelik a ostatní, cit. výše, § 67 a Muréy v. Irsko, č. 44179/98, § 73, ECHR 2003-IX).

110. Tento rozsah volné úvahy jde současně ruku v ruce s evropským dohledem, zahrnujícím jak zákon, tak i rozhodnutí o jeho aplikaci. Úkolem Soudu je rozhodnout, zda opatření přijatá na vnitrostátní úrovni byla v zásadě oprávněná a přiměřená (viz Manoussakis a ostatní, cit. výše, str. 1364, § 44). Při delimitaci rozsahu volné úvahy v daném případě musí Soud přihlídnout k tomu, oč se jedná, jmenovitě k potřebě chránit práva a svobody jiných, zachovat veřejný pořádek a zajistit občanský mír a skutečný náboženský pluralismus, který je životně důležitý pro přežití demokratické společnosti (viz, *mutatis mutandis*, Kokkinakis, cit. výše, str. 17, § 31; Manoussakis a ostatní, cit. výše, str. 1364, § 44 a Casado Coca, cit. výše, str. 21, § 55).

* Viz Výběr z rozhodnutí Evropského soudu pro lidská práva ve Štrasburku – Přílohový sešit XXX/2002, rozhodnutí o stížnostech č. 25088/94, č. 28331/95 a č. 28443/95, str. 2.

111. Soud dále poznamenává, že v rozhodnutích v případě Karaduman v. Turecko (č. 16278/90, rozhodnutí Komise ze dne 3. května 1993, DR 74, str. 93) a Dahlab instituce Úmluvy našly, že v demokratické společnosti je stát oprávněn omezit nošení islámské pokrývky hlavy, pokud je to neslučitelné se sledovaným cílem ochrany práv a svobod jiných, veřejného pořádku a veřejné bezpečnosti. V případě Karaduman, opatření přijatá na univerzitách k zabránění určitým fundamentalistickým náboženským hnutím ve vykonávání nátlaku na studenty, kteří nepraktikují jejich náboženství nebo kteří náležejí k jinému náboženství, nebyla pokládána za zasahování ve smyslu článku 9 Úmluvy. V důsledku toho bylo stanoveno, že zařízení pro vyšší vzdělání mohou upravovat projevy náboženských rituálů a symbolů ukládáním omezení, pokud jde o místo a způsob takového projevy, za účelem zajistit pokojnou koexistenci mezi studenty různých víry a chránit tak veřejný pořádek a náboženské přesvědčení jiných (viz, mimo jiné, Refah Partisi /Strana blahobytu/ a ostatní, cit. výše, § 95). V případě Dahlab, který se týkal učitele třídy pro malé děti, Soud mimo jiné zdůraznil nošení pokrývky hlavy za „výrazný externí symbol“ a nastolil otázku, zda může mít určitý proselytický účinek vzhledem k tomu, že se ukázalo, že je vnucován ženám náboženským předpisem, který je jen těžko slučitelný s principem rovnosti pohlaví. Soud rovněž poznamenal, že nošení islámské pokrývky hlavy nelze smířit s poselstvím tolerance, respektování jiných a především rovnosti a nediskriminace, které by všichni učitelé měli předávat svým žákům.

(ii) Aplikace výše uvedených principů na daný případ

112. Zasahování v daném případě způsobené oběžníkem ze dne 23. února 1998, ukládajícím omezení ohledně místa a způsobu práva studentek, jakou byla například Leyla Sahin, nosit islámskou pokrývky hlavy v univerzitních prostorách, se podle tureckých soudů (viz výše odst. 37, 39 a 41) opíralo zejména o principy sekularismu a rovnosti.

113. Ve svém rozsudku ze dne 7. března 1989 Ústavní soud prohlásil, že sekularismus, jako záruka demokratických hodnot, je společným jmenovatelem pro svobodu a rovnost. Tento princip brání státu před dáváním přednosti zvláštnímu náboženství nebo víře; tím vede stát k tomu, aby se stal nestranným arbitrem a nutně má za následek svobodu náboženství a svědomí. Sekularismus také slouží ochraně jednotlivce nejen před arbitráním zasahováním státu, ale i před vnějším tlakem extremistických hnutí. Ústavní soud dodal, že svoboda projevy své náboženství může být omezena, aby tyto hodnoty a principy byly chráněny (viz výše odstavec 39).

114. Jak již právem prohlásil (viz odstavec 106 jeho rozsudku), Soud pokládá pojem „sekularismus“ za slučitelný s hodnotami, o něž se Úmluva opírá. Soud nalézá, že podporu tohoto principu, který je nepochybně jedním ze základních principů tureckého státu, které jsou v souladu s právním státem a s respektováním lidských práv, lze pokládat za nezbytnou pro ochranu demokratického systému v Turecku. Postoj, který tento princip nerespektuje, nelze nutně ospravedlňovat tak, jako by byl kryt svobodou projevy své náboženství, takže se netěší ochraně dané článkem 9 Úmluvy (viz Refah Partisi /Strana blahobytu/ a ostatní, cit. výše, § 93).

115. Po posouzení stanovisek stran neshledává Velký senát důvod k odchylce od následujícího postoje zaujatého senátem (viz odstavce 107 – 109 rozsudku senátu):

.... Soud ... bere na vědomí důraz kladený tureckým ústavním systémem na ochranu práv žen ... Rovnost na základě rodu – uznávaná Soudem za jeden z klíčových principů, na nichž spočívá Úmluva a cíl, jehož má být členskými státy Rady Evropy dosaženo (viz, mimo jiné, Abdulaziz, Cabales a Balkandali v. Spojené království, rozsudek ze dne 28. května 1985, Serie A-94, str. 37 – 38, § 78; Schuler Zraggen v. Švýcarsko, rozsudek ze dne 24. června 1993, Serie A-263, str. 21 – 22, § 67; Burgharz v. Švýcarsko*, rozsudek ze dne 22. února 1994, Serie A 280-B, str. 29, § 27; Van Raalte v. Nizozemsko**, rozsudek ze dne 21. února 1997, Reports 1997-I, str. 186, § 39 in fine a Petrovic v. Rakousko,*** rozsudek ze dne 27. března 1998, Reports 1998-II, str. 587, § 37) – byla rovněž tureckým Ústavním soudem shledána jako implicitní hodnotám, na nichž spočívá Ústava ...

... Kromě toho, stejně jako Ústavní soud ..., má i Soud za to, že při posuzování otázky islámské pokrývky hlavy v tureckém kontextu je třeba mít na paměti dopad, jaký nošení tohoto symbolu, který je presentován a pojímán jako náboženská povinnost, může mít na osoby, které se rozhodnou ji nenosit. Jak již bylo poznamenáno (viz Karaduman, rozhodnutí cit. výše, a Refah Partisi /Strana blahobytu/ a ostatní, cit. výše, § 95), problematika, o kterou se jedná, zahrnuje ochranu «práv a svobod jiných» a «ochranu veřejného pořádku» v zemi, kde většina obyvatelstva, i když vyznává výraznou podporu právům žen a hlásí se k sekulárnímu způsobu života, vyznává islám. Ukládání omezení svobody v této oblasti tak může být pokládáno za plnění naléhavé sociální potřeby formou úsilí dosáhnout těchto dvou legitimních účelů, zejména proto – jak prohlásily turecké soudy – že tento náboženský symbol nabyl v posledních letech v Turecku na významu.

... Soud nepouští ze zřetele skutečnost, že v Turecku existují extremistická politická hnutí, která se snaží vnutit společnosti jako celku jejich náboženské symboly a koncepci společnosti založené na náboženských zásadách ... Soud již dříve prohlásil, že každá smluvní strana může v souladu s ustanovením Úmluvy zaujmout postoj proti takovému politickému hnutí, a to na základě svých historických zkušeností (viz Refah Partisi /Strana blahobytu/ a ostatní, cit. výše, § 124). Dotčenou právní úpravu je pak třeba vidět v tomto kontextu a je opatřením, jehož účelem je docílit legitimních cílů uvedených výše a takto zachovat pluralismus a univerzálnost.“

116. S přihlédnutím k výše uvedenému je princip sekularismu, jak byl osvětlen Ústavní soudem, nejdůležitějším zájmem, na němž spočívá zákaz nošení náboženských symbolů na univerzitách. V tomto kontextu tam, kde hodnoty pluralismu, respektování práv jiných a zejména rovnost před zákonem mezi muži a ženami jsou vyučovány a aplikovány v praxi, je pochopitelné, že relevantní orgány si přejí chránit sekulární povahu dotčené instituce a oproti těmto hodnotám posuzovat souhlas s nošením islámské pokrývky hlavy.

* Viz Výběr z rozhodnutí Evropského soudu pro lidská práva ve Štrasburku – Přílohový sešit II/1995, rozhodnutí o stížnosti č. 16213/90, str. 36.

** Viz Výběr z rozhodnutí Evropského soudu pro lidská práva ve Štrasburku – Přílohový sešit XI/1997, rozhodnutí o stížnosti č. 20060/92, str. 33.

*** Viz Výběr z rozhodnutí Evropského soudu pro lidská práva ve Štrasburku – Přílohový sešit XLI – XLII/2005, rozhodnutí o stížnosti č. 20458/92, str. 2.

117. Soud musí určit, zda v daném případě existoval rozumný vztah proporcionality mezi použitými prostředky a legitimními cíli sledovanými zasahováním.

118. Stejně jako senát (viz odstavec 111 tohoto rozsudku) i Velký senát úvodem poznamenává, že obecně platí, že studium muslimských studentů je svobodné v rámci limitů uložených omezeními vzdělávací organizace projevovat jejich náboženství v souladu se zvyklostmi dodržovanými muslimy. Kromě toho, resoluce přijatá istanburskou univerzitou dne 9. července 1998 dokazuje, že různé další formy náboženského oblečení jsou v univerzitních prostorech rovněž zakázány (viz výše odstavec 47).

119. Také je třeba poznamenat, že když otázka, zda má být studentům dovoleno nosit islámskou pokrývku hlavy, přišla na pořad dne na istanburské univerzitě v roce 1994 v souvislosti se cvičeními v medicíně, vicekancléř připomněl důvody předpisů o oblékání. Vicekancléř argumentoval, že volání po dovolení nosit islámskou pokrývku hlavy ve všech částech univerzitních prostor je špatně pochopeno; přítom poukázal na opatření k udržení veřejného pořádku na cvičeniích z medicíny a požádal studenty, aby se pravidly řídily, neboť jsou konsistentní jak s právním řádem, tak i s judikaturou vyšších soudů (viz výše odstavce 43 – 44).

120. Kromě toho proces, v jehož rámci byly implementovány předpisy vedoucí k rozhodnutí ze dne 9. července 1998, trval několik let a provázela jej široká debata v turecké společnosti a mezi vyučujícími (viz výše odstavec 35). Dvěma nejvyšším soudům, Nejvyšším správnímu soudu a Ústavnímu soudu, se podařilo vytvořit ustálenou judikaturu k danému problému (viz výše odstavce 37, 39 a 41). Je zcela jasné, že v průběhu tohoto rozhodovacího procesu se univerzitní orgány snažily přizpůsobit vyvíjející se situaci způsobem, který by nebránil v přístupu na univerzitu studentkám nosícím závoj, průběžným dialogem s dotčenými osobami, přičemž současně zabezpečovaly, aby byl udržen pořádek a zejména požadavky vynucené povahou daného kurzu.

121. V této souvislosti Soud neakceptuje stěžovatelčino tvrzení, že pokud neexistovaly žádné disciplinární tresty za porušení pravidel o oblékání, pak to vlastně znamenalo, že žádná pravidla neexistovala (viz výše odst. 81). Pokud jde o to, jak mělo být zabezpečeno dodržování interních pravidel, není na Soudu, aby svým stanoviskem nahrazoval stanovisko univerzitních orgánů. Z důvodu jejich přímého a kontinuálního kontaktu se vzdělávacím prostředím jsou univerzitní orgány v lepším postavení než mezinárodní soud, aby vyhodnotily místní potřeby a podmínky nebo požadavky zvláštního kurzu (viz, *mutatis mutandis*, Valsamis v. Řecko, rozsudek ze dne 18. prosince 1996, Reports 1996-VI, str. 2325, § 32). Navíc, poté co Soud nalezl, že předpisy sledovaly legitimní účel, nepřísluší Soudu aplikovat kritérium proporcionality způsobem, který by zbavil pojem „vnitřní předpisy“ jeho účelu. Článek 9 nezaručuje vždy právo chovat se způsobem diktovaným náboženskou vírou (viz Pichon a Sajous v. Francie /dec./, č. 49853/99, ECHR 2001-X) a neumožňuje lidem, kteří tak činí, ignorovat předpisy, které jsou odůvodněné (viz Valsamis, cit. výše, názor Komise, str. 2337, § 51).

122. Ve světle výše uvedeného a s přihlédnutím k rozsahu volné úvahy, který mají smluvní státy v této oblasti, Soud nalézá, že uvedené zasahování bylo v principu oprávněné a že bylo přiměřené sledovanému účelu.

123. V důsledku toho nebyl článek 9 Úmluvy porušen.

II. Údajné porušení článku 2 Protokolu č. 2

A. Zda bylo separátní posouzení této stížnosti nezbytné

1. Podání stran

124. Soud poznamenává, že i když se stěžovatelka odvolala před senátem na různá ustanovení Úmluvy (články 8, 10 a 14 a článek 2 Protokolu č.1), jejím hlavním argumentem bylo, že byl porušen článek 9 Úmluvy. V její žádosti o postoupení případu stěžovatelka požádala Velký senát, aby našel porušení článků 8, 9, 10 a 14 Úmluvy a článku 2 Protokolu č.1. K článku 10 nečinila žádné právní tvrzení.

125. Ukázalo se však, že ve svém písemném podání ze dne 27. ledna 2005 prezentovala stěžovatelka případ ohledně předpisů ze dne 23. února 1998 odlišně, než to bylo prezentováno před senátem. Ve svém novém podání „tvrdila, že její hlavní stížnost směřuje proti porušení článku 2 Protokolu č. 1 a požádala Velký senát, aby takto rozhodl“. Mimo jiné požádala stěžovatelka Soud, „aby konstatoval, že rozhodnutí, které jí odmítalo přístup na univerzitu s islámskou pokrývkou hlavy, bylo v daném případě porušením jejího práva na vzdělání garantovaného článkem 2 Protokolu č. 1 ve spojení s články 8, 9 a 10 Úmluvy“.

126. Vlášda tvrdila, že k žádnému porušení článku 2 Protokolu č. 1 nedošlo.

2. Rozsudek senátu

127. Senát našel, že nevyvstala žádná separátní otázka podle článků 8, 10 a 14 Úmluvy a článku 2 Protokolu č. 1, tj. ustanovení, na něž se stěžovatelka odvolávala, jelikož relevantní skutkové okolnosti byly stejné jako ty, které byly posouzeny ve vztahu k článku 9, kde senát našel žádné porušení.

3. Hodnocení Soudu

128. Soud poznamenává, že nyní existuje dobře ustálená judikatura, podle níž „případ“ postoupený Velkému senátu nutně zahrnuje všechny aspekty stížnosti dříve posuzované senátem v jeho rozsudku, takže neexistuje žádný základ pro pouze částečné postoupení případu Velkému senátu (viz z poslední doby *Cumpana a Mazare v. Rumunsko /GC/, č. 33348/96, § 66, ECHR 2004-XI a K. a T. v. Finsko /GC/, č. 25702/94, § 140 a 141, ECHR 2001-VII*).

„Případem“ postoupeným Velkému senátu je tudíž (celá) stížnost, tak jak byla prohlášena za přípustnou.

129. Soud se domnívá, že s přihlédnutím ke zvláštní okolnostem případu, k základní důležitosti práva na vzdělání a k postavení stran lze stížnost na porušení článku 2 Protokolu č. 1 pokládat za oddělenou od stížnosti na porušení článku 9 Úmluvy, bez ohledu na skutečnost, jako tomu bylo u článku 9, že podstatou stížnosti je kritika předpisů, které byly vydány 23. února 1998.

130. Soud proto dospívá k závěru, že posoudí tuto stížnost separátně (viz, *mutatis mutandis*, Gök v. Turecko, č. 36590/97, § 46, ECHR 2002-V).

B. Aplikovatelnost

131. Stěžovatelka tvrdila, že byla porušena první věta článku 2 Protokolu č.1, která stanoví:

„Nikomus nesmí být odepřeno právo na vzdělání.“

Rozsah první věty článku 2 Protokolu č. 1

(a) Podání stran předložená Velkému senátu

132. Stěžovatelka uvedla, že neexistují žádné pochybnosti o tom, že se právo na vzdělání garantované první větou článku 2 Protokolu č. 1 vztahuje na vyšší vzdělání, jelikož se toto ustanovení vztahuje na všechny instituce existující v dané době.

133. Vláda se k tomu nevyjádřila.

(b) Hodnocení Soudu

134. První věta článku 2 Protokolu č.1 stanoví, že nikomu nesmí být odepřeno právo na vzdělání. I když toto ustanovení nezmiňuje vyšší vzdělání, nic nenasvědčuje tomu, že se nevztahuje na všechny úrovně vzdělání, včetně vyššího vzdělání.

135. Pokud jde o obsah práva na vzdělání, a na rozsah závazku, který ukládá, Soud konstatuje, že v případě „týkajícím se určitých aspektů zákonů o používání jazyků při vzdělávání v Belgii“ („belgický lingvistický případ“ /meritum věci/, rozsudek ze dne 23. července 1968, Serie A-6, str. 30 – 31, § 3) konstatoval: „Negativní formulace naznačuje, jak potvrzují «přípravné práce» ..., že smluvní strany neuznávají takové právo na vzdělání, které by od nich vyžadovalo, aby na své náklady nebo subvence zavedly vzdělání určitého typu nebo na nějaké zvláštní úrovni. Z toho však nelze vyvozovat, že stát nemá žádný pozitivní závazek zabezpečit respektování takového práva chráněného článkem 2 Protokolu č. 1. Jelikož toto «právo» existuje, je na základě článku 1 Úmluvy zabezpečeno každému v rámci jurisdikce smluvního státu.“

136. Soud neztrácí ze zřetele skutečnost, že vývoj práva na vzdělání, jehož obsah se mění od času k času a od místa k místu v závislosti na ekonomických a sociálních podmínkách, závisí na potřebách a zdrojích společnosti. Je však velice důležité, aby Úmluva byla interpretována a aplikována způsobem, který učiní její práva praktickými a účinnými, nikoliv teoretickými a iluzorními. Navíc Úmluva je živým nástrojem, který je třeba interpretovat ve světle aktuálních podmínek (viz *Marckx v. Belgie*, rozsudek ze dne 13. června 1979, Serie A-31, str. 19, § 41; *Airey v. Irsko*, rozsudek ze dne 9. října 1979, Serie A-32, str. 14 – 15, § 26 a z nejnovějších *Mamatkulov a Askarov v. Turecko /GC/*, č. 46827/99 a 46951/99, § 121, ECHR 2005-I). Zatímco první věta článku 2 v podstatě zavádí přístup ke vzdělání prvního a druhého stupně, neexistuje žádná neprostupná hranice oddělující vyšší vzdělání od ostatních forem vzdělání. V několika nedávno přijatých dokumentech Rada Evropy zdůraznila klíčovou roli a důležitost vyššího vzdělání při podporování lidských práva a základních svobod a při posilování demokracie (viz, *inter alia*, doporučení č. R(98)3 a doporučení č. 1353 (1998) – citováno v odstavcích 68 a 69, viz výše). Jak stanoví Úmluva o uznávání a kvalifikaci ohledně vyššího vzdělání v evropském regionu (viz výše odstavec 67), vyšší vzdělání „je instrumentální ve sledování a nabývání znalostí“ a „vytváří výjimečně bohaté kulturní a vědecké aktivum pro jednotlivce i společnost“.

137. Proto by bylo těžké si představit, že zařízení pro vyšší vzdělání existující v dané době nespádají pod rozsah první věty článku 2 Protokolu č. 1. I když tento článek neukládá smluvním státům povinnost vytvářet zařízení pro vyšší vzdělání, každý stát, který tak učiní, bude povinen poskytnout účinné právo přístupu k těmto zařízením. V demokratické společnosti hraje právo na vzdělání, které je nutné pro podporu lidských práv, tak základní roli, že by restriktivní interpretace první věty článku 2 Protokolu č. 1 nebyla consistentní s předmětem a účelem tohoto ustanovení (viz, *mutatis mutandis*, výše citovaný belgický lingvistický případ, str.33 – 34, § 9 a *Delcourt v. Belgie*, rozsudek ze dne 17. ledna 1970, Serie A-11, str. 13 – 15, § 25).

138. Tento přístup je v souladu se zprávou Komise v belgickém lingvistickém případě (viz výše citovaný rozsudek, str. 22), kde se stanoví, že i když rozsah práva chráněného článkem 2 Protokolu č. 1 není v Úmluvě definován ani specifikován, zahrnuje „pro účely posuzování daného případu“ přístup do jeslí a do zařízení základního vzdělání, vzdělání druhého stupně a vyššího vzdělání.

139. Následně pak Komise v řadě svých rozhodnutí konstatovala: „Právo na vzdělání zakotvené v článku 2 se vztahuje především na základní vzdělání a nikoli nutně na pokročilé studium, jako například techniku“ (viz *X v. Spojené království*, č. 5962/72, rozhodnutí Komise ze dne 13. března 1975, DR 2, str. 50 a *Kramerius v. Švédsko*, č. 212062/92, rozhodnutí Komise ze dne 17. ledna 1996, nezveřejněno). V pozdějších případech ponechala Komise pootevřené dveře pro aplikaci článku 2 Protokolu č. 1 univerzitnímu vzdělání a posuzovala legitimitu určitých omezení pro přístup k zařízením pro vyšší vzdělání (viz, pokud jde o omezení přístupu k vyššímu vzdělání, *X. v. Spojené království*, č. 8844/80, rozhodnutí Komise ze dne 9. prosince 1980, DR 23, str. 228, a pokud jde o suspensi nebo vyloučení ze vzdělávacích zařízení, *Yanasik v. Turecko*, č. 14524/89, rozhodnutí Komise ze dne 6. ledna 1993, DR 74, str. 14 a *Sulak v. Turecko*, č. 24515/94, rozhodnutí Komise ze dne 17. ledna 1996, DR 84-A, str. 98).

140. Pokud jde o Soud, ten po belgickém lingvistickém případě prohlásil několik případů týkajících se vyššího vzdělání za nepřijatelné, nikoli proto, že první věta článku 2 Protokolu č. 1 byla neaplikovatelná, nýbrž z jiných důvodů (stížnost invalidní osoby, která nemohla splnit požadavky na vstup na univerzitu, Lukach v. Rusko /dec./, č. 48041/99, 16. listopadu 1999; odmítnutí souhlasu stěžovateli, který byl ve vazbě, aby se připravil a složil závěrečnou zkoušku na univerzitě s cílem obdržet diplom, Georgiou v. Řecko /dec./, č. 45138/98, 13. ledna 2000; přerušení pokročilého studia legálním odsouzením a výkonem trestu, Durman a ostatní v. Turecko (dec.), č. 46506/99, 46569/99, 46570/99 a 46939/99, 4. září 2001).

141. Ve světle všech výše uvedených úvah je jasné, že jakékoli zařízení poskytující vyšší vzdělání existující v dané době spadá pod rozsah první věty článku 2 Protokolu č. 1, protože právo přístupu k takovýmto zařízením je inherentní součástí práva zakotveného v tomto ustanovení. To není extenzivní interpretace vnucující smluvním státům nové závazky: tato interpretace se opírá o skutečné podmínky článku 2 Protokolu č. 1 čtené v jeho kontextu a s přihlédnutím k předmětu a účelu Úmluvy jakožto smlouvy vytvářející právo (viz, *mutatis mutandis*, Golder v. Spojené království, rozsudek ze dne 21. února 1975, Serie A-18, str. 18, § 36).

142. Proto je první věta článku 2 Protokolu č.1 na daný případ aplikovatelná. Způsob, jak bude aplikována, však evidentně závisí na speciálních rysech práva na vzdělání.

C. Meritum věci

1. Podání stran předložená Velkému senátu

(a) Stěžovatelka

143. Stěžovatelka uvedla, že zákaz uložený veřejnými orgány nosit islámskou pokrývku hlavy byl jasným zásahem do jejího práva na vzdělání, který vedl k tomu, že jí byl odepřen přístup ke zkouškám z onkologie dne 12. března 1998, že jí zabránil, aby byla zapsána u administrativního odboru dne 20. března 1998, a že jí byl odepřen přístup na přednášku z neurologie dne 16. dubna 1998 a k písemné zkoušce z veřejného zdraví dne 10. června 1998.

144. Stěžovatelka akceptovala, že vzhledem ke své povaze musí být právo na vzdělání regulováno státem. Podle jejího názoru by měla být kritéria, jež se při této regulaci použijí, stejná s kritérii aplikovatelnými na dovození zásahování uvedenými v člancích 8 až 11 Úmluvy. V této souvislosti stěžovatelka poukázala na absenci jakéhokoli ustanovení v tureckém vnitrostátním právu, jež by bránilo pokračování ve vyšším vzdělání, a uvedla, že kancelář vicekancléře není podle platných zákonů oprávněna odmítat studentům nosícím pokrývku hlavy vstup do univerzity.

145. Stěžovatelka uvedla, že i když nosila pokrývku hlavy, mohla se zapsat na univerzitu a studovat zde čtyři a půl roku bez jakéhokoli incidentu. Proto argumentovala tím, že v době její imatrikulace na univerzitu a v průběhu jejího studia neexistovala žádná právní norma, jež

by jí umožnila předvídat, že o několik let později jí bude odepřen přístup do přednáškových síní.

146. I když stěžovatelka připomněla, že opatření přijatá v jejím případě byla nepřiměřená sledovanému účelu, uznala, že je od zařízení pro vyšší vzdělání legitimní usilovat o to, aby vzdělávání probíhalo v klidném prostředí. Avšak jak ukázala absence jakéhokoli disciplinárního řízení proti její osobě, její nošení pokrývky hlavy nijak nerušilo veřejný pořádek ani neporušovalo práva a svobody ostatních studentů. Dále pak, podle jejího tvrzení, měly univerzitní orgány k dispozici dostatek prostředků pro uchování veřejného pořádku, jako například zahájení disciplinárního řízení nebo podání trestního oznámení, pokud by studentovo chování odporovalo trestnímu zákonu.

147. Stěžovatelka tvrdila, že podmiňování jejího dalšího studia tím, že se vzdá pokrývky hlavy, a odmítnutí jejího vstupu do vzdělávacích zařízení, pokud se této podmínce nepodrobí, porušilo efektivně a zlovolně podstatu jejího práva na vzdělání a učnilo jej neefektivním. To bylo spojeno se skutečností, že jako mladá a dospělá s plně rozvinutou osobností a sociálními a morálními hodnotami byla připravena o jakoukoli možnost pokračovat ve svém studiu v Turecku způsobem konsistentním s jejím náboženským přesvědčením.

148. Ze všech těchto důvodů stěžovatelka tvrdila, že žalovaný stát překročil meze své volné úvahy, ať už byly jakékoli, a že porušil její právo na vzdělání ve světle článků 8, 9 a 10 Úmluvy.

(b) Vláda

149. S odvoláním na judikaturu Soudu vláda poznamenala, že smluvní státy mají určitý rozsah volné úvahy, aby rozhodly o tom, jak mají vzdělání regulovat.

150. Vláda dodala, že stěžovatelka se zapsala na Fakultu medicíny Cerrahpasa na univerzitě v Istanbulu poté, co předtím studovala pět let na Fakultě medicíny univerzity Bursa, kde nosila pokrývky hlavy. Vicekancléř univerzity v Istanbulu vydal oběžník zakazující studentům nosit pokrývky hlavy na univerzitě. Zákaz se opíral o rozsudky Ústavního soudu a Nejvyššího správního soudu. Jak vyplývalo ze stížnosti a ze žádosti o odvolání k Velkému senátu, neměl stěžovatelka žádné problémy s imatrikulací na Fakultě medicíny univerzity Bursa, což dokazuje, že se těšila stejnému zacházení při výkonu práva na vstup do vzdělávacích zařízení. Pokud jde o zasahování způsobené implementací oběžníku ze dne 23. února 1998, Vláda s omezila pouze na prohlášení, že podléhalo soudní kontrole.

151. Vláda skončila tím, že požádala o to, aby byl rozsudek senátu potvrzen, a tvrdila, že zmíněná úprava neodporuje judikatuře Soudu s přihlédnutím k rozsahu pro volnou úvahu přiznanému smluvním státům.

2. Hodnocení Soudu

(a) Obecné principy

152. Právo na vzdělání stanovené první větou článku 2 Protokolu č. 1 zaručuje každému v rámci jurisdikce smluvních států „právo na přístup ke vzdělávacím zařízením existujícím v dané době“, avšak takovýto přístup tvoří pouze část práva na vzdělání. Aby bylo toto právo „efektivní, je dále *inter alia* nutné, aby jednotlivec, který je beneficentem, měl možnost získat prospěch ze získaného vzdělání, a to v souladu s platnými právními normami každého státu, a získat úřední uznání studia, které ukončil“ (viz výše citovaný belgický jazykový případ, str.30 – 32, § 3 – 5; viz též Kjeldsen, Busk Madsen a Pedersen v. Dánsko, rozsudek ze dne 7. prosince 1976, Serie A-23, str. 25 – 26, § 52). Slovní spojení „Nikomu nesmí být ...“ vyjadřuje princip rovnosti zacházení pro všechny občany při výkonu jejich práva na vzdělání.

153. Základní právo každé osoby na vzdělání je právem zaručeným stejně pro žáky státních i nezávislých škol bez diskriminace (viz Costello-Roberts v. Spojené království, rozsudek ze dne 25. března 1993, Serie A 247-C, str. 58, § 27).

154. Navzdory své důležitosti však není toto právo absolutní, ale může být podrobeno určitým omezením; tato omezení jsou dovolena implicitně, jelikož právo na přístup „volá po tom, aby bylo regulováno státem“ (viz výše citovaný belgický jazykový případ, str. 32, § 5; viz též, *mutatis mutandis*, Golder, cit. výše, str.18 – 19, § 38 a Fayed v. Spojené království, rozsudek ze dne 21. září 1994, Serie A 294-B, str.49 – 50, § 65). Je pravdou, že se regulace vzdělávacích zařízení může v prostoru i v čase měnit, *inter alia*, podle potřeb a zdrojů společnosti a podle specifických znaků různé úrovně vzdělání. Proto se smluvní státy těší v této oblasti určitému rozsahu volné úvahy, i když konečně rozhodnutí o dodržení požadavků Úmluvy přísluší Soudu. Aby bylo zabezpečeno, že omezení, která jsou uložena, neohraničují dané právo do takové míry, že to porušuje jeho samotnou podstatu a že jej nepřipravují o jeho účinnost, musí se Soud ujistit o tom, že jsou pro dotčené osoby předvídatelná a že sledují legitimní účel. Avšak na rozdíl od článků 8 až 11 Úmluvy není Soud u článku 2 Protokolu č. 1 vázán vyčerpávajícím výčtem „legitimních účelů“ (viz, *mutatis mutandis*, Podkolzina v. Lotyšsko, č. 46726/99, § 36, ECHR 2002-II). Kromě toho bude omezení slučitelné s článkem 2 Protokolu č. 1 jen tehdy, bude-li existovat rozumný vztah proporcionality mezi použitými prostředky a účelem, jehož má být dosaženo.

155. Takováto omezení nesmějí být v rozporu s dalšími právy zakotvenými v Úmluvě a v jejích Protokolech (viz výše citovaný belgický jazykový případ, str. 32, § 5; Campbell a Cosans v. Spojené království, rozsudek ze dne 25. února 1982, Serie A-48, str. 19, § 41 a výše citované rozhodnutí ve věci Yanasik). Ustanovení Úmluvy a jejích Protokolů je třeba pojímat jako jeden celek. Proto je třeba číst článek 2 Protokolu č. 1, tam kde je to vhodné, zejména ve světle článků 8, 9 a 10 Úmluvy (viz Kjeldsen, Busk Madsen a Pedersen v. Dánsko, cit. výše, § 52 *in fine*).

* Viz Výběr z rozhodnutí Evropského soudu pro lidská práva ve Štrasburku – Přílohový sešit XXXIX – XL/2004, rozhodnutí o stížnosti č. 13134/87, str. 14.

156. Právo na vzdělání v principu nevyklučuje možnost uchýlit se k disciplinárním opatřením, včetně přerušení studia či vyloučení ze vzdělávacího zařízení, aby tak bylo zaručeno dodržování interních pravidel. Ukládání disciplinárních trestů je integrální součástí procesu, jímž se škola snaží docílit účelu, k němuž byla zřízena, včetně rozvoje a formování charakteru a mentální zralosti svých žáků (viz, mimo jiné, výše citovaný rozsudek ve věci Campbell a Cosans, str. 14, § 33; viz též, pokud jde o vyloučení kadeta z vojenské akademie, výše citované rozhodnutí ve věci Yanasik, a pokud jde o vyloučení studenta pro podvod, viz výše citované rozhodnutí ve věci Sulak).

(b) Aplikace těchto principů na daný případ

157. Analogicky se svým odůvodněním k otázce existence zasahování podle článku 9 Úmluvy (viz výše odstavec 78) může Soud akceptovat, že předpisy, na jejichž základě byl stěžovatelce odepřen přístup na různé přednášky a zkoušky kvůli nošení pokrývky hlavy, znamenaly omezení jejího práva na vzdělání navzdory tomu, že již dříve měla přístup na univerzitu a mohla studovat předmět podle své volby v souladu s výsledky, jichž dosáhla na přijímací zkoušce na univerzitu. Avšak analýzu případu odkazem na právo na vzdělání nelze v daném případě oddělit od závěrů, k nimž Soud dospěl ohledně článku 9 (viz výše odstavec 122), jelikož konstatování, jež byla vzata v úvahu podle tohoto článku, jsou jasně aplikovatelná na stížnost na porušení článku 2 Protokolu č. 1, která spočívá na kritice daných předpisů, která má téměř stejnou formu jako stížnost na porušení článku 9.

158. V této souvislosti Soud již našel, že zmíněné omezení bylo předvídatelné pro osoby, jichž se týkalo, a že sledovalo legitimní cíle ochrany práv a svobod jiných a ochrany veřejného pořádku (viz výše odstavce 98 a 99). Naprosto zřejmým účelem omezení bylo zachovat sekulární charakter vzdělávacích zařízení.

159. Pokud jde o princip proporcionality, Soud našel ve výše uvedených odstavcích 118 až 121, že existoval rozumný vztah proporcionality mezi použitými prostředky a sledovaným účelem. Při tomto nálezu se Soud odvolal zejména na následující faktory, které jsou zde jasně relevantní. Za prvé, daná opatření evidentně nebránila studentům při plnění povinností uložených běžnými formami náboženského dodržování povinností. Za druhé, rozhodovací proces aplikace interních předpisů splňoval v co nejširší míře požadavek zvážení různých zájmů, o něž se jednalo. Univerzitní orgány po právu hledaly prostředek, jímž by mohly předejít tomu, aby studenti nosily pokrývky hlavy, a současně respektovaly jejich povinnost chránit práva jiných a zájmy vzdělávacího systému. V neposlední řadě se ukazuje, že proces byl provázen pojistkami – pravidlo vyžadující konformitu se zákonem a soudní přezkoumání – které byly způsobily chránit zájmy studentů (viz výše odstavec 95).

160. Bylo by rovněž nereálné si představit, že stěžovatelka, studentka medicíny, neznala interní předpisy univerzity omezující místa, kde je možné nosit náboženské oblečení, a že nebyla dostatečně informována o důvodech jejich zavedení. Stěžovatelka mohla rozumně

předpokládat, že se vystavuje riziku odmítnutí jejího přístupu na přednášky a ke zkouškám, jestliže, jak se také následně stalo, bude pokračovat v nošení islámské pokrývky hlavy po 23. únoru 1998.

161. V důsledku toho uvedené omezení nebylo v rozporu se samotnou podstatou stěžovatelčina práva na vzdělání. Kromě toho, ve světle náleží s přihlédnutím k dalším článkům, na něž se stěžovatelka odvolala (viz výše odstavce 122 a níže odstavec 166), Soud konstatuje, že omezení nebyla v rozporu ani s ostatními právy zakotvenými v Úmluvě a v jejích Protokolech.

162. Z toho vyplývá, že první věta článku 2 Protokolu č. 1 nebyla porušena.

III. Údajné porušení článků 8, 10 a 14 Úmluvy

163. Stejně jako před senátem stěžovatelka tvrdila, že došlo k porušení článků 8, 10 a 14 Úmluvy a tvrdila, že napadené předpisy porušily její právo na respektování jejího soukromého života a jejího práva na svobodu projevu a že byly diskriminační.

164. Soud však nenalézá žádné porušení článků 8 či 10 Úmluvy, protože argumenty předložené stěžovatelkou byly pouhým přeformulováním její stížnosti na porušení článku 9 Úmluvy a článku 2 Protokolu č.1, kde Soud již konstatoval, že k žádnému porušení nedošlo.

165. Pokud jde o stížnost na porušení článku 14, ať už samotného nebo ve spojení s článkem 9 Úmluvy či s první větou článku 2 Protokolu č.1, Soud konstatuje, že stěžovatelka neuvedla ve své řeči před Velkým senátem konkrétní podrobnosti. Kromě toho, jak již bylo konstatováno (viz výše odstavce 99 a 158), nebyly předpisy o islámské pokrývce hlavy namířeny proti náboženské afilaci studentky, nýbrž sledovaly, mimo jiné, jiné věci, legitimní účel ochrany pořádku a práv a svobod jiných, a byly evidentně zaměřeny na ochranu sekulární povahy vzdělávacích zařízení. Proto se důvody, které vedly Soud k závěru, že nedošlo k porušení článku 9 Úmluvy nebo článku 2 Protokolu č.1, nepochybně vztahují i na stížnost podle článku 14, ať už samotného nebo ve spojení s jinými ustanoveními.

166. Soud proto konstatuje, že články 8, 10 či 14 Úmluvy nebyly porušeny.

Z TĚCHTO DŮVODŮ SOUD

1. Konstatuje šestnácti hlasy proti jednomu, že článek 9 Úmluvy nebyl porušen;
2. Konstatuje šestnácti hlasy proti jednomu, že první věta článku 2 Protokolu č. 1 nebyla porušena;
3. Konstatuje jednomyslně, že článek 8 Úmluvy nebyl porušen;
4. Konstatuje jednomyslně, že článek 10 Úmluvy nebyl porušen;
5. Konstatuje jednomyslně, že článek 14 Úmluvy nebyl porušen.

Vyhotoveno v angličtině a ve francouzštině a vyhlášeno při veřejném ústním jednání v Paláci lidských práv ve Štrasburku dne 10. listopadu 2005.

Luzius WILDHABER
předseda

Lawrence EARLY
zástupce tajemníka